



Araştırma Makalesi • Research Article

Tobacco Working in Şemdinli in the Ottoman Period: Production, Trade, and Taxation (1863-1914)

Halit Baş*

Abstract: Due to the unsuitability of the soil for other agricultural products, the people of Şemdinli concentrated on tobacco cultivation, which produced relatively better yields. The amount of tobacco production was not very significant than other production areas and its contribution to state revenues. Thus, Şemdinli has been largely overlooked in contemporary tobacco history studies. However, Şemdinli's strategic location on the Iranian border and the fact that tobacco is the most important source of livelihood for the local people show that tobacco farming activities here are a remarkable subject. In addition, the relevant Ottoman archival documents show that the central and provincial administration was engaged in this issue. In this study, tobacco activities in Şemdinli are discussed in various aspects, such as agriculture, trade and taxation. The different flavor of tobacco farmed in Şemdinli due to its type and the way it was produced caused almost all of it to be exported to Iran, where it was in high demand. The transportation problems of Şemdinli and the flexible management habits of its inhabitants from the past made the collection of tobacco taxes difficult. After the Reji administration took tobacco production and tax collection under its control, a difficult process began for the locals. The Iran and Reji-induced problems in the production and export of tobacco forced the local population to communicate more with the state. In such times, the Ottoman rulers, as much as possible, supported and protected its citizens. Şemdinli, a cross-section of tobacco farming activities in the Ottoman Empire, has also been observed to have unique characteristics.

Keywords: Şemdinli, Tobacco, Ottoman, Tobacco Works

Osmanlı Döneminde Şemdinli'de Tütüncülük: Üretim, Ticaret ve Vergilendirme (1863-1914)

Öz: Diğer tarım ürünleri için pek uygun olmayan arazi yapısından dolayı Şemdinli ahali nispeten daha iyi verim aldığı tütünün tarımına yönelmiştir. Üretim miktarı diğer üretim yerlerine ve devlete sağladığı vergi miktarına göre kıyaslandığında pek de önemli bir miktar olmamıştır. Bu nedenle çağdaş tütün tarihi çalışmalarında Şemdinli pek dikkate alınmamıştır. Ancak Şemdinli'nin İran sınırındaki stratejik konumu ve yöre halkının en önemli geçim kaynağının tütün olması buradaki tütüncülük faaliyetlerinin dikkate değer bir konu olduğunu göstermektedir. Ayrıca ilgili Osmanlı arşiv belgeleri, merkez ve taşra teşkilatının bu konuda meşgul edildiğini de göstermektedir. Bu çalışmada Şemdinli'deki tütüncülük faaliyetleri, üretim, ticaret ve vergilendirme gibi çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Şemdinli'de ziraati yapılan tütünlerin türünden ve üretilme şeklinden kaynaklanan farklı aroması, neredeyse tamamının rağbet gördüğü İran'a gönderilmesine sebep olmuştur. Şemdinli'nin ulaşım problemleri, ahalisinin geçmişten gelen esnek yönetim alışkanlıkları tütün vergilerinin tahsilatını güçleştirmiştir. Reji idaresinin tütün üretimi ve vergi tahsilatını kontrolü altına almasından sonra ahali için zorlu bir süreç başlamıştır. Tütünün üretimi ve ihracında, İran ve Reji kaynaklı sorunlar ahaliyi devletle daha fazla iletişim kurmak zorunda bırakmıştır. Osmanlı yöneticileri böyle zamanlarda mümkün mertebe kendi vatandaşını destekleyen ve koruyan bir tutum sergilemiştir. Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilen tütüncülük faaliyetlerinin bir kesiti olan Şemdinli'nin ayrıca kendine has özellikleri de tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Şemdinli, Tütün, Osmanlı, Tütüncülük

* Dr. Öğretim Üyesi, Iğdır Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
ORCID: 0000-0002-6790-1634 halit.bas@igdir.edu.tr

Cite as/ Atıf: Baş, H. (2025). Tobacco working in Şemdinli in the Ottoman period: Production, trade, and taxation (1863-1914). *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 585-621. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1612046>

Received/Geliş: 02 Jan/Ocak 2025

Accepted/Kabul: 23 Apr/Nisan 2025

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2025

Introduction

Many research studies have examined tobacco in the Ottoman Empire. These studies generally discuss tobacco in the Ottoman Empire, with a particular focus on specific cities. Due to the relatively limited tobacco production, Şemdinli has received little scholarly attention. However, its border location and geostrategic significance, along with tobacco being the primary source of livelihood for the Kaza and Şemdinli, make it a valuable subject for examination. Documents in the Ottoman archives show that tobacco farming activities in Şemdinli were a subject that was carefully monitored and from time to time occupied the Ottoman central and provincial administration. Different aspects need to be analyzed for a better understanding of the subject. In this sense, analyzing the geography, political, administrative, economic, and social history of Şemdinli will provide a better understanding of the subject. This study focuses on the agricultural production, trade, and tobacco taxation in Şemdinli during the Ottoman period. The subject is limited to the dates 1863-1914 to the extent possible by the source documents and published works.

Şemdinli, which we are discussing on this occasion, was surrounded by Iran to the east, Amâdiye to the west, Gevar (Yüksekova) to the north, and the Zibar and Revanduz kazas of the Mosul province to the south (Van Vilayet Salnamesi, 1315). The Hakkari region, including Şemdinli, was ruled by local Principalities called Hakkari Beys before it came under Ottoman rule (Kaplan, 2013).

During the reigns of Yavuz Sultan Selim (1512-1520) and Suleyman the Magnificent (1520-1566), there were campaigns to the east of the Euphrates River. During the Iranian campaigns of 1534-1535, Baghdad, Tabriz, and Van came under Ottoman rule, but when the Ottoman army was deployed to the west due to the Ottoman struggle against the Hungarians in the west, Van and its surroundings were annexed by the Safavids again. Later, Van was recaptured with the eastern campaign of Suleyman the Magnificent in 1548, and this conquest was formalized with the Treaty of Amasya (1555) (Kılıç, 2021). Hakkari was also considered a sanjak with the status of “government” under the Van province (Tuncel, 1997). At this time, power struggles were taking place among the Hakkari beys. The Ottomans, who gained the upper hand in their struggle against the Safavids, then agreed with the local beys who supported them in this struggle and included them in their administrative system. Thus, these beys became sanjak beys of the Ottoman Empire with the privileges they obtained, unlike others (Gencer, 2015).

The Ottoman Empire had organized ekrad sanjaks and government administrations in some of the lands it conquered in Eastern and Southeastern Anatolia and left them under the hereditary administration of Kurdish beys, also known as Emirs or Mirs, who were the population owners of the region. Especially the government administrations, including Hakkari, were granted extensive privileges that pushed the limits of autonomy (Öğün, 2010). The reason for these privileges was to facilitate the adaptation of the newly annexed lands to the central authority. Because these regions far from the center on the Iranian border were challenging to control. Moreover, the region was in a position open to the Iranian threat. Therefore, the Ottoman administration planned to utilize the influence and military power of the local Kurdish beys. This practice was more economical in terms of reducing the cost of mobilizing the imperial army (Gencer, 2015). However, this attitude later led to problems in the centralization efforts, as the people of the region were not fully subjected to the administrative order (BOA. A.MKT.MHM, 480/66-5).

As the central authority weakened from the eighteenth century onwards, the distinct administrative structure of Eastern Anatolia, as in other parts of the empire, was on the verge of degeneration. Almost every Kurdish bey started to have his understanding of administration, his own law and tax system (Öğün, 2010). The Ottoman Sultan Mahmud II (1808-1839) attempted to re-establish the deteriorating central authority of the state, marking the beginning of the Tanzimat period. The primary resistance to the Tanzimat came from those who held land as yurtluks and hearths (Çadırcı, 2013). When the government and the yurtluk-ocaklık administrations were abolished, these beys, who had the right to govern their territories through hereditary tenure, lost their privileges. However, it was

not easy to make them accept this since they considered themselves the real rulers of the places where they were located (Öğün, 2010).

In the eastern part of the state, especially in the region of Erzurum, fief (timar) holders, governors of homesteads, and other prominent citizens opposed the implementation of the Tanzimat. The reactions in the Sanjak of Van turned into a violent rebellion. Later, rebellions also broke out in Hakkari. Although the rebellion of the Hakkari beys caused much trouble for the Ottoman authorities, these rebellions were also suppressed. Thus, removing these beys from the region, one of the biggest obstacles to the centralization movements that began in 1833, was completed in 1849 (Gencer, 2011). As of 1849, Hakkari and Şemdinli were governed by officials appointed from the center in line with the new organization (Kaplan, 2013).

After the rebellions in the region were suppressed, a new administrative order was established. The province of Diyarbakır, established based on the centralist principles of the Tanzimat, was composed of the sanjaks of Van, Muş, Hakkari and the kazas of Cizre, Bohtan and Mardin. To ensure security on the Iranian border, necessary measures were taken as a first step, and permission and funds were issued to maintain and repair the Erzurum-Van roadway. Officials to be appointed to this region, which was regarded as a newly conquered one, had to be knowledgeable and reliable (Çadırcı, 2013; Öğün, 2010).

Border locations in inaccessible mountainous terrain, far from the administrative center, required a more sensitive approach. The Russian occupation of Yüksekova and Şemdinli began under the leadership of the Nestorians, who were placed by the Russians at important points on the Turkish-Iranian border during the First World War, justifying the implementation of a different administrative system taking into account the existing conditions of these regions. The most important factors that facilitated the Russian occupation in Yüksekova and Şemdinli were their superiority in terms of weapons and the help of the Nestorians, who knew the region well. The occupation, which began on May 7, 1916, ended on May 5, 1918 (Sadıkoğlu, 2021).

As for the status of Şemdinli in the Ottoman administrative system, we can determine this through the Hakkari (vilayet/sanjak) to which it belonged. Hakkari was mentioned as one of the 17 sanjaks in the official administrative division of the Van province in 1565, which was close after the region was conquered. According to the Sanjak Tevcih Registration Record Book of 1631-1632, Hakkari was again one of the sanjaks under Van and was recorded as a sanjak. Here, it was listed as “Hükümet-i Hakkari” (Kılıç, 2021).

The Tanzimat reforms led to the reorganization of administrative divisions. According to the 1864 Vilayet Nizamnamesi, vilayets were divided into sanjaks, sanjaks into kazas, and kazas into nahiyas, which included at least one town or village (Ortaylı, 2018; Shaw and Shaw, 2017). The administrative structure of Hakkari was frequently changed during the late Ottoman Empire and the early years of the Republic due to various social and economic inadequacies in the province. Between 1855 and 1865, Hakkari was a sanjak of Erzurum Province, however, following this period, it was incorporated into Van, which was given the status of a province, as a sanjak. Hakkari, which was made a province between 1876 and 1888, was later turned back into a sanjak under the Van Vilayet (Sadıkoğlu, 2021, pp. 79-80). When we look at the Ottoman State Salnames of 1298, 1299, 1300, 1301, 1302, 1303, 1304, and 1305 (between 1880 and 1888), it is seen that Hakkari was mentioned as a province (Güneş, 2015). At this date (1888), Şemdinli was a Kaza of Hakkari sanjak of Van province (Sezen, 2006; Tuncel, 1997). According to the Van Vilayet Salnamesi dated 1315 AH (1897-1898 AD), the Van province consisted of Van and Hakkari sanjaks. Accordingly, Şemdinli was one of the Kaza of Hakkari sanjak along with Çölemerik, Hamidiye, Gevar, and Beytüşşebap (Van Vilayet Salnamesi, 1315; Keleş, 2009).

It should be noted here that in the archival documents we have been able to identify as of 1863, Şemdinli is listed as a kaza. However, Şemdinli is also referred to as Şemdinan Nahiyesi in telegrams dated September 16, 1291 (September 28, 1875) (BOA, A.MKT.MHM, 480/66-3) and September 21,

1875 (BOA, A.MKT. MHM, 480/66-5), in the tahrirat¹ dated 20 Teşrinisani 1291 (December 2, 1875) (BOA, ŞD, 563/22-3) and in another tahrirat document from the Directorate of Şemdinli Nahiyesi to the District Governor of Gevar (Gevar Kaymakamlığı) (BOA, ŞD, 563/22-8). According to the 1894 Kâmûsü'l-Âlâm, the center of Şemdinli was the village of Nehrî. It had 4 nahiyas named Kazazarzan (Zerzân), Gerdî, Herikî and Humarû and 29 villages (Şemseddin Sami, 1894). According to the Van Vilayet Salnâme (1315) of the year 1315 hijri (1897-1898), it had two nahiyas and 112 villages.

From a geographical aspect, Şemdinli is surrounded by mountains with peaks between 3,000-3,500 meters high. This mountainous region has deep valleys cut by the tributaries of the Şemdinli Water, which flows into the Zap River. The valley floors start above 2,000 meters and drop to below 1,000 meters, expanding in places into fields and houses, and are surrounded by steep slopes. Summers are hot and sometimes very hot on the valley floors, while winters are always harsh and snow falls throughout the winter (Darkot, 1979). Since the terrain is generally mountainous, there is little land suitable for agriculture and these are quite valuable (Şemseddin Sami, 1894). According to the Van Vilayet Salnâmesi of the year 1315 AH (1897-1898), the population of Şemdinli was 16,580, of which about 2,000 were non-Muslims (Keleş, 2009). According to Şemseddin Sami, the population was 18,470, not including the unsettled tribes. In addition, about 3,000 of the population were Nestorians and 200 were Jews residing in the kaza center (Şemseddin Sami, 1894).

It is necessary to mention some of the issues that made Şemdinli important for the Ottoman Empire and had an impact on tobacco farming activities there. The first of these is the scholarly activities carried out in Şemdinli. Seyyid Abdullah Şemdinî (he was born in 1819) settled in Nehri village with some of his family members and established a tekke here, which made this village famous for Sufi and religious activities (Kavak, 2016). The fact that the Ottoman Empire was located on the border of Iran made the Nehrî Tekke more important. The continuation of the Khâlidî Sufî culture by the postnishins of Nehri Tekke was another reason that increased its importance. Because Khalidî thought was against Shiism and foreign hegemony, and its strict adherence to Ahl al-Sunnah brought them closer to the Ottomans (Kavak, 2016). At the same time, the Nehri family, as the representatives of the Naqshbandi order in the Middle East, was also respected in countries, such as Iraq, Syria, Iran, and Afghanistan. Therefore, it can be said that they had a widespread religious and political influence (Sadıkoğlu, 2021).

Hakkari was the stronghold of Van, which was an important border fortress for the Ottoman Empire. In other words, Şemdinli, being on the Iranian border, was a natural border fortress against the threats coming from Iran. It was also a strategically important location for Iran to spread its influence in the region, and the Ottoman Empire was making efforts to prevent this expansion. On the other hand, this region, which was under the control of Hakkari Beys, was a place to be captured in terms of human resources, military power, and tax revenues. The tribes and beys in the region strengthened the hand of the state to which they were subject. The beys of Hakkari were also aware of this power and opportunity and tried to take advantage of this situation when there was a vacuum of authority. At such times, Hakkari beys did not fulfill the services expected of them and often collaborated with Iran, which could be defined as the enemy of the Ottoman Empire (Gencer, 2011).

As the Ottoman Empire had lost its former power since the beginning of the 19th century, a severe administrative authority deficiency had emerged, especially in the regions far from the center. The negligence of the governor of Erzurum and the Van defenders, the most important representatives of the Ottoman administration in the region, caused these beys to act independently of the Ottoman center. As a result of this lack of authority and negligence, some regions of Şemdinli on the Ottoman-Iranian border were occupied by Iran in 1822-1823 (Gencer, 2011).

¹ Tahrirat: Documents showing the correspondence between vilayets and foreign missions and their relations with each other are called tahrirat (Kütükoğlu, 1994).

In order to understand the reasons behind the people of Şemdinli's interest in tobacco, it is useful to take a brief look at the history of tobacco. The tobacco plant belongs to the genus *Nicotiana* of the Solanaceae (nightshade) family commonly known as nightshade family, which is considered the 3rd most economically significant species because it also includes crops, such as tomatoes, potatoes, and peppers (Ghatak, 2017). It is estimated that two species of the tobacco plant (*nicotiana rustika* and *nicotiana glauca*) were spread to both the southern and northern American continents by Americans around 8,000 years ago. Later varieties of modern commercial tobacco also originated in the Americas (Goodman, 1994). Christopher Columbus and his successors began using tobacco in pipes, cigars, and snuff. Later, Portuguese and Spanish sailors helped spread different forms of tobacco worldwide (Mishra, 2013). It is thought that sailors returning from America to various European ports in the late XVth and early XVIth centuries brought the habit of smoking with them. Thus, after the introduction of tobacco to Europe, smoking and cultivation of tobacco rapidly spread to other parts of the world. By the early 17th century, tobacco was grown in West Africa, Southeast Asia, India, China, Japan and the Middle East (Henningfield et al., 2024). Tobacco, which was unknown outside America until the middle of the XVth century, is now cultivated in more than 120 countries of the world and has become a subject of study in fields of science, such as botany, pharmacology, chemistry, economics, and history (Goodman, 1994). Tobacco has been widely used throughout history and today. For this reason, tobacco and products derived from tobacco have become economically valuable.

The widespread use of tobacco worldwide has brought with it various discussions. Initially, many Europeans believed that tobacco was a new plant that could be incorporated into Western medical traditions and used as an almost universal cure for diseases. In the late XVI century, tobacco was claimed to ease hunger, be a relaxant and painkiller, and even a cure for cancer. However, contrary to this view, in the early seventeenth century in England, smoking was described as an abomination to the eyes, disgusting to the nose, harmful to the brain, dangerous to the lungs, and a terrible custom with its black, foul-smelling smoke. Pope Innocentius IX (1591) and Urban VIII (1623-1644) issued papal edicts excommunicating tobacco smokers in the Church (Henningfield et al., 2024).

Tobacco arrived in the Ottoman Empire in the late 16th or early 17th century. Arriving via the Mediterranean Sea, tobacco consumption in the Ottoman Empire rapidly became widespread, and according to one narrative, it was even grown in palace gardens during the reign of Murad III (1574-1595) (Demir and Sönmez, 2021). This led to religious and political tobacco debates. Tobacco was banned for the first time in 1609 with an edict because tobacco was rapidly spreading, cultivated in fields, disrupting the work of smokers and increasing deaths by disrupting public health, and the bans continued afterward (Yılmaz, 2012). Sultan Murad IV (1623-1640) and his reign stand out regarding tobacco production and consumption. In this period, the fires in Istanbul were the most important reason for banning tobacco. The reason why the tobacco ban was discussed more was the Cibali (Istanbul) fire that occurred in August 1633. As a large part of the city burned down in the fire, people gathered in coffeehouses and started gossiping. To prevent a possible uprising, which was thought to be caused by this situation, Murad IV, with the encouragement of Kadızade, the famous preacher of the period, had all the coffeehouses of Istanbul demolished. With a fatwa of the same preacher, it was declared that tobacco smokers would be killed (Uzunçarşılı, 2011). The main reason why the ban on tobacco smoking is associated with the reign of Murad IV is that the sultan, dressed in different clothes, went around the streets and punished tobacco smokers. One of the foreign sources on this period states that 25,000 tobacco smokers were executed and even their noses were cut off (Burns, 2007). However, we think this information, which does not appear in Turkish sources, is exaggerated. In addition, another source states that cutting the noses of tobacco smokers was a method of punishment practiced in Russia (Henningfield et al., 2024).

Although Murad IV's prohibition of tobacco use and the punishment of those who used tobacco were brought to the forefront, the people had been disturbed by tobacco for various reasons since earlier times. The reasons claimed were that those who gathered in coffeehouses and smoked tobacco would talk to passersby and disturb especially women, that tobacco smokers disrupted their work, that beeswax

was expensive because it was used in tobacco production, that those who went to coffeehouses caused mischief by wasting their time, and that they did not fulfill their worldly responsibilities (Karagöz, 2020). Tobacco, which was initially sold with the idea that it was medicinal, started to be consumed like cigarettes and pipes, and the public quickly became addicted to tobacco (Demir, 2019). Despite all the prohibitions and punishments, neither the production nor the use of tobacco could be prevented in the Ottoman Empire. Bahâî Efendi, who became the sheikhulislam in 1649 after the death of Murad IV (İpşirli and Uzun, 1991), first issued a fatwa stating that it was not haram, and in 1688, tobacco was taxed and legitimized (Gökdemir, 1991; Yılmaz, 2012). The increase in the production and consumption of tobacco also accelerated after the bans were lifted. In addition to becoming an important source of income, tobacco consumption and addiction of Turks increased to such an extent that “smoking like a Turk” was used as an idiom in Europe (Bilir et al., 2010).

Method

This study focuses on Şemdinli in the context of tobacco activities. First, considering the limited number of academic studies on Şemdinli in the modern era, the place of Şemdinli in Ottoman history is examined. In order to better comprehend Şemdinli's association with tobacco cultivation, a short history of tobacco and its progression in Şemdinli is also discussed. Following this introduction, Şemdinli's land structure, location, population, livelihood sources, and agricultural activities are evaluated from a geographical perspective. Copyrighted literature and official archival documents concerning tobacco cultivation in Şemdinli during the Ottoman period were examined. In this context, the study utilized document analysis as a qualitative data collection technique. In light of the information and documents obtained, various aspects of tobacco, such as its agricultural production, trade, and taxation, were examined with an emphasis on its importance for the aforementioned region, and similarities and differences with other tobacco-growing regions in the Ottoman Empire were discussed.

Findings

Agricultural production of tobacco in Şemdinli

Regarding agricultural conditions, tobacco is less selective than many other crops and adapts efficiently to diverse geographical environments, allowing its widespread cultivation globally. As a result, tobacco was widely cultivated both globally and across Ottoman territories. With these advantages, it has become a viable alternative to many agricultural crops (Karabacak, 2017; Şahin and Taşlıgil, 2014). Its widespread consumption and high selling price compared to other local products led traditional Ottoman farmers to produce this new substance, which they considered more profitable. Tobacco was well adapted to the Balkans, Thrace, and Anatolia and its cultivation became widespread in the Ottoman country (Bozpinar and Teoman, 2023). Another point to be mentioned here is the repeal of the tobacco ban. After the ban was lifted, tobacco cultivation spread both in cities and towns and also in regions, towns, and villages where it was previously prohibited (Yılmaz, 2005).

Merchants traveling to Europe for trade first brought tobacco seeds from Rumelia, initiating cultivation in the Balkan Peninsula and the Aegean region within the Ottoman borders (Bilir et al., 2010). The first tobacco cultivation was carried out in the Yenice and Skeçe regions, followed by Syria, Lattakia, and Trabzon regions (Demir, 2019). Gradually, tobacco consumption spread throughout Ottoman society and over time, it began to be known by the name of the place where it was grown, such as “Bitlis tobacco,” “Yenice tobacco,” “Vardar tobacco,” “İmadiye tobacco” (Yılmaz, 2012). One of the places where tobacco was cultivated was Şemdinli and the tobacco grown there was called “Şemdinli tobacco” (Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayii, 1977; Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1965).

A general overview of the growing conditions required for tobacco shows that the cultivable area covers a wide area between 56° north and 38° south latitudes on Earth. The required temperatures are

26-27°C on average. In general, areas, where the annual average rainfall is around 500-700 mm and rainfall occurs in April, May, and June, are suitable for tobacco cultivation. With this feature, tobacco, which provides the necessary amount of water during the development period with the water it receives from precipitation, is a product that does not require irrigation unless there is severe drought (Karabacak, 2017). Looking at the geography of Şemdinli, the land is generally mountainous, and compared to the other settlements around it, both the elevation is low and the temperature values are high due to the latitude effect. In this way, it has the mountain-type characteristics of the Mediterranean climate, and forest areas cover a larger area. While the average annual temperature in Şemdinli is 12.1°C, it rises to 25°C in July-August. The annual rainfall is 726.88 mm. The annual average number of rainy days in Şemdinli is 108. Due to the predominance of limestone in the south of Şemdinli and Derecik, it is easier for water to seep underground (Sadıkoğlu, 2021). As recorded in the late XIXth century, very little of the land in Şemdinli was suitable for agriculture (Şemseddin Sami, 1894).

Considering the conditions required for the cultivation of tobacco, Şemdinli's temperature, terrain, and rainfall provided a suitable environment for tobacco cultivation. Tobacco was the main agricultural product in Şemdinli. About five hundred thousand kıyyes (a kıyye is a measure of weight of 1282 grams.) of tobacco were cultivated annually, almost all of which was exported to Iran (Şemseddin Sami, 1894). The higher demand for tobacco compared to other crops ensured that tobacco was preferentially cultivated in Şemdinli.

Tobacco cultivated in Şemdinli is classified as a local species. These types were reported as Şemdinli and Şemdinli tobacco of Iraqi origin (Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayii, 1977). While the harvested tobacco in most Ottoman lands was dried in sunlight, tobaccos of eastern origin, such as Bitlis, Muş and Şemdinli, were dried in the shade (Aksın and Kader, 2019).

As mentioned before, tobacco was the most important agricultural product as well as the most important source of livelihood in Şemdinli. For tobacco to be utilized as a commercial product, it had to be cultivated first. However, while cultivation was the initial step, subsequent processes of trade and taxation directly influenced production. In this regard, the archival document (tahrirat) dated October 29, 1875, sent from the Şura-yı Devlet to the Rüşumat Emanet department, stated that the transportation of tobacco by agriculturalists was not taxed for the farmers who planted and harvested in the field to sell their products and thereby alleviating their tax burden. Thus, the producers were saved from difficulties and inconveniences. In this way, it was ensured that the tobacco was counted and recorded in the field, and thus an order was established. In addition to collecting tax from the producers, those sent to the factories were separated according to their types; the agriculturalists were also informed that a consumption tax would be collected from the factory owners through banderoles (BOA, ŞD, 563/22-2).

According to the tahrirat dated June 15, 1886, sent from Hakkari to the Ministry of Finance, it was criticized that tobacco exported to Iran noting that it was often levied at rates equal to or exceeding the sales price. They also reminded that the Reji administration was responsible for the development of tobacco and requested that good seeds be sent for the development of tobacco cultivation in the following year and that an agricultural educator be sent to inform the farmers (BOA, DH.MKT, 1351/6).

The efforts of the merchants who tried to monopolize the tobacco in the region to buy the product at a lower price was also one of the problems the farmers struggled with. In addition to the above issues, Sheikh Abdullah Effendi, whose help was previously sought, was also engaged in agriculture and trade, and benefiting from the favor of the government and the notables, his son-in-law Mehmed Effendi sent a translated Persian-language letter to Van Rüşumat Director Khalid Effendi. It was stated that he already owned half of the annual 350,000 kıyye of tobacco produced in the nahiyas of Şemdinli and Heriki and bought the other half from the producers at a lower price (October 29, 1875) (BOA, ŞD, 563/22-2).

Another issue that tobacco producers and merchants were uncomfortable with was the inability to send telegrams and letters to the relevant authorities about the problems they experienced during the export of their tobacco to Iran. In response to such requests, it was requested that the requests be sent to

the central directorate since it was forbidden to send private encrypted telegrams (şifreli telgraf). However, it was claimed that people close to the Governor of Van, Tahsin Bey, were allowed to send telegrams in violation of this prohibition (BOA, DH.MKT, 36/56-1; BOA, DH.MKT, 36/56-4). Upon the complaint, the Ministry of Post and Telegraph investigated the matter and wrote a reply to the Ministry of Interior. According to this: The chief postmaster declared that the tobacco farmers' complaints were slanderous and that the telegraph center, which had been established in Şemdinli at that time, actually responded positively to their demands (February-March 1904) (BOA, DH.MKT, 36/56-5).

In a letter from the province of Van to the Ministry of Internal Affairs, it was reported that although the amount to be collected regarding the öşür (tax) to be collected from the agricultural products produced in Şemdinli was not significant in total if the tax amnesty was provided, agricultural areas would increase. It would make a great contribution to the agricultural life and livelihood of the people of Şemdinli and its periphery (BOA, DH.İD, 148/13-30).

Tobacco trade in Şemdinli

Following the discovery of America, tobacco spread to Portugal, Spain, Italy, France, Belgium, and Switzerland within 50 to 60 years. A century after the discovery of the new continent, tobacco cultivation extended to Africa, India, and Far East countries. With this widespread, its production gradually increased and transforming it into a significant traded commodity. Therefore, its production area has expanded, and its consumption has become widespread worldwide with the effect of trade (Demir, 2019; Demir & Sönmez, 2021; Yılmaz, 2005).

It is thought that British and Venetian merchants first brought tobacco to Ottoman lands for trade purposes (Demir, 2019). Since it adapted very well to the geographical conditions here, tobacco cultivation became widespread rapidly (Karabacak, 2017). Over time, tobacco cultivation began to be practiced in many regions and the demand for tobacco produced in Ottoman lands increased. The high demand also increased the commercial importance of tobacco (Yıldırım, 2020). So much so that during the years of the American War of Independence (1775-1783), the British, who had previously supplied their tobacco needs from America, chose to purchase their tobacco from Turkey and Egypt. In these new sources of tobacco, the British also found light and soft tobacco leaf varieties similar to those they received from the North Americans. Later on, Turkish-Egyptian blends became a habit for the British. On the other hand, it has been stated that British soldiers did not smoke cigarettes in large numbers before and that they picked up this habit during the Crimean War (1853-1856), influenced by the Turks and Russians (Burns, 2017). By the XIXth century, tobacco had become one of the most important export goods of the Ottoman Empire. Since this century, tobacco has shown significant commercial increases in terms of both value and quantity (Bozpinar and Teoman, 2023).

As tobacco grew in commercial importance, various tobacco-related business tradesmen emerged. In the early period, tobacco was imported in shredded form from Europe. However, in time, a group of artisans emerged in the Ottoman market who chopped and sold raw domestic tobacco. The tradesmen of the tobacconists even established a guild (lonca) in 1723. Among the tobacconists were also cigarette holder makers, pipe makers (lüleçiler), and mouthpiece (ağızlıkçılar) makers. By the middle of the XVIIth century, smoking tobacco had become fashionable and the use of pipes had become widespread (Yılmaz, 2012). European and West African pipe-making traditions had spread to the Ottoman Empire. Like Turkish tobacco, "Turkish" pipes emerged as special products referred to as "shiny and beautiful." These pipes even took on a more ornate and artistic character later on. In the following years, the stamps and ornaments on Turkish pipes became a topic of interest for researchers (Kladchenko, 2023).

The amount of tobacco produced in Şemdinli (according to the records of 1875) was approximately three loads (a load is 100 thousand kıyye) and 50 thousand kıyyes per year. Almost all the tobacco produced was sold to Iranian merchants for consumption in Iran (BOA, ŞD, 563/22-4). Until the establishment of the Reji administration, the Ottoman administration had displayed a flexible attitude

towards tobacco traders with the awareness that tobacco was the most important source of livelihood in Şemdinli. As it is known, when the Ottoman Empire was unable to pay the debts it had borrowed from Galata bankers and foreigners in the 19th century, it was decided to establish the Duyun-ı Umûmiye Administration to pay the debts (Karaçor et al., 2019). The Duyun-ı Umûmiye Administration, in turn, transferred the tobacco exchequer to the “Müşterekülmenfaa Reji Company” established on May 27, 1883 (Küçük and Ertüzün, 1994). The establishment of the Reji administration was also an important turning point for the tobacco trade and merchants.

After the establishment of the Reji administration, the tobacco traders lost the comfortable trade environment and faced a more oppressive structure. On the other hand, the Reji administration did not pay attention to the specific conditions of the regions and maintained a general practice throughout the country. On the other hand, since it was unable to obtain a significant income from Şemdinli tobacco, it relatively neglected the producers and merchants there (BOA, DH.İD, 148/13-3-7). Not only was no Reji office established in Şemdinli (BOA, DH.İD, 148/13-56), but it was also stated that the establishment of a different administration style here would cause abuses, citing the remoteness of the region as a reason” (BOA, DH.İD, 148/13-10). However, since merchants exported almost all of Şemdinli tobacco to Iran, the general practices caused great difficulties for tobacco producers and merchants.

The Governor of Hakkari actively addressed the grievances of the residents of the Kaza of Şemdinli. Governor Ethem Bey wrote to the Ministry of Interior on October 18, 1885, stating that the Reji administration was delaying the purchase and obstructing tobacco exports by storing the product in warehouses. Şemdinli tobacco was a crop that could only be consumed in Iran, and in this sense, the Reji did not want to buy it because the tobacco here had a low income. Consequently, the local population faced economic hardship. Since the inhabitants had no other means of livelihood other than tobacco, it was requested that they be allowed to collect müruriye again, as previously practiced, at the rate of twenty kuruş per horse load (bargir yükü) and ten kuruş per donkey load (merkep yükü). The governor had requested that this situation be urgently corrected (BOA, DH.ŞFR, 127/30).

The Reji's failure to regard the conditions of the region also prevented tobacco from being easily exported to Iran as before. This situation meant a loss of revenue for the Reji and thus for the treasury. A related example is the mahzar (petition with many signatures) dated November 20, documenting the Governor of Van's visit to Şemdinli in November 1913. In this document, which bears the signatures and seals of twenty-two village headmen (muhtar), various demands were addressed to the governor. Among these were demands that the Reji should not prevent the export of tobacco to Iran and that the Urumiyeh road should be built as soon as possible due to the commercial relations with Iran (BOA, DH.İD, 148/13-28). According to a tahrirat sent by Tahsin Bey, the Governor of Van, to the Ministry of Interior on November 26, 1913, without the intervention of the Reji and the müruriye (product transit tax), tobacco would be able to go directly to Iran, and Urumiyeh, which was 10 hours away, would be 3-4 times more profitable than Şemdinli tobacco. This was because tobacco sold for 60 tumens (Iranian currency) in Iran could only be sold for 15 tumens domestically. If the müruriye tax was abolished, more profit could be made from the tobacco sold at a higher price in Iran, and the missing amount could be compensated with the surplus that could be obtained from oşür instead of the müruriye tax (BOA, DH.İD, 148/13-20).

Since the problems stemming from the Reji administration were mostly related to taxation, the details of this issue are discussed in more detail under the next heading. On the other hand, merchants also encountered problems related to the export of Şemdinli tobacco to Iran. These included different taxation practices in Iran, the difficulty in collecting money for goods sold, and the mistreatment of merchants.

According to a tahrirat on February 10, 1902, a merchant named Ağakeş from the Urumiyeh district of Iran bought tobacco from Şemdinli but did not pay 1,750 Liras of the amount owed. The reason given for the non-payment was that the Iranian merchant had been tortured by Sheikh Sıddık

Efendi in Şemdinli. When this situation was brought to court, the Governor of Van, Tahir Bey, wrote to the Yıldız Palace with the request to resolve the problem with a new trial based on the information received during the meetings with the Iranian Karperdaz (Iranian representative-ambassador) (BOA, Y.MTV, 226/5).

While the Iranian government was expected to tax tobacco traveling from Turkey to Iran at 5% customs duty, as it had previously done, the Iranian government imposed a 10% tax, and the seizure of Ottoman merchants' goods caused a loss of 3 thousand Lira to the merchants. Tahir Bey, the Governor of Van, notified the Ministry of Interior on May 26, 1903 (BOA, TMIK.M, 145/18-1) and the Tesrî-i Muamelat Commission on May 31, 1903, requesting the Ottoman government to contact the Iranian government (BOA, TMIK.M, 145/18-4).

Another problem related to tobacco exported to Iran was the mistreatment faced by merchants abroad. Since many official departments, such as the Sadaret, the Ministry of Foreign Affairs, and the Governor's Office, along with the relevant authorities of the counterpart country and embassies, were involved in solving the problems encountered there, the time was prolonged and the losses of the merchant increased. An example of this was the arrest of Mehmed Bey in 1904 when he went to sell the tobacco he had purchased in Şemdinli in Iran and his goods were seized (BOA, BEO, 2278/170792; BOA, BEO, 2298/172334.). In a similar case, Abdullah and his friends were confronted, and as mentioned, the correspondence was delayed, and the merchant was released after paying a bribe of 150 Lira. In addition, his goods were detained for six months (BOA, BEO, 2322/174144).

Moreover, relations with Iran were not limited to the tobacco trade. Since Şemdinli's agricultural output was insufficient to sustain its population, essential foodstuffs had to be imported. Due to the terrain of Şemdinli and its distance from other internal provincial and sanjak centers, foodstuffs were imported from Iran. Since tobacco was exported to Iran, tobacco merchants would sell their goods and return with the foodstuffs they needed. This practice was especially common during the winter season. However, Iranian officials sometimes prevented the export of foodstuffs from Iran, exacerbating economic hardships for Şemdinli's inhabitants. The demands of the merchants who faced such difficulty before the government were to solve this problem by corresponding with the Iranian government (BOA, HR.IM, 86/8).

Taxation of tobacco in Şemdinli

As mentioned, despite initial discussions and bans, tobacco use could not be prevented, and as the trade developed, it became a significant source of revenue for the Ottoman treasury. During the reign of Sultan Suleiman II (1687-1691), a tax of 3 para per okka was levied as of 1687. In 1688, tobacco tax was introduced in the financial system under the name of "duhan resmi" and in 1689 it was collected under the name of "hamr-u arak and resm-i duha." The amount of tax continued to increase according to the types of tobacco, and by 1695, the tax levied on some types of tobacco had reached 20 money per okka. These practices show that the importance of tobacco, which provided income to the treasury, increased (Bozpinar and Teoman, 2023). The main tax levied on tobacco in the following years was the öşür. Although the rate varied from year to year, it was collected at a rate of 10% as of the mid-19th century (Yılmaz, 2005).

In the Ottoman Empire, customs taxes were levied both on the entry and exit of traded goods, and other taxes related to tobacco were customs taxes. "amediyeye" at entry and 'reftiye' at exit were charged as customs taxes. In addition to these, the transit customs tax was "müruriye" (Kütükoğlu, 1996).

In the second half of the XIXth century, reports were prepared on the taxation of tobacco, whose consumption was gradually increasing, and it was evaluated that the share of taxes collected in the budget was too low despite its high consumption. On January 1, 1862, foreign merchants were banned from importing gunpowder, salt, tobacco, and products produced from tobacco, and taxes on tobacco were increased (Yapıştıran, 2013). In 1862, a new legal arrangement was made regarding the purchase and sale of tobacco (Düstur, 1289).

The most important reason for this new regulation was the increase in demand for tobacco produced in Ottoman lands due to the American Civil War. Another reason was the conclusion of commercial agreements with European states. During this period, tobacco imports were banned and the customs tax on tobacco (8%) was abolished. These decisions marked a turning point in the taxation of tobacco in the Ottoman Empire; the Duhan Directorate (Duhan Nazırlığı) was established and a tax called the müruriye official came into effect. Accordingly, tobacco grown in the country was transferred from one place to another with a müruriye tax of 12 kuruş per okka. In addition, all dealers selling tobacco and tobacco products, whether Ottoman or foreign subjects, were obliged to pay a tax called beyi'ye resmi, which was 30% of the sales price (Bozpinar and Teoman, 2023). Tobacco smuggling had also started during the periods when tobacco was banned. As of 1649, when tobacco production and trade were liberalized, smuggling had decreased. However, when it was taxed, tobacco smuggling started again (Altunsoy, 2022). As the tax collection method facilitated smuggling, the iltizam method was abolished and taxes were collected by civil servants (Yapıştıran, 2013).

The levy of the duhan tax was not welcomed in and around Şemdinli. Namely: According to a document (şukka²) dated January 3, 1863, it was stated by the Mutasarrıflık of Van and Hakkari that the people of Şemdinli in the Hakkari sanjak did not recognize the duhan officer and displayed rebellious and insubordinate behavior. A military force had been requested to deal with those responsible for causing difficulties in the implementation of the newly introduced duhan procedure. However, Sadaret was informed that it would be more appropriate to calm the troubles in a peaceful manner (BOA. A.MKT.MHM, 252/64).

Despite the passing of months, the people of Şemdinli continued to refuse to pay the duhan tax. According to the tahrirat written from Erzurum province, the fact that Şemdinli was close to the Iranian border further complicated the issue. This was because the locals would flee to Iran when forced to pay taxes. Since they had an easy way to avoid taxes, it was not only difficult for the government to administer this region but also caused spoilage. It was reported that to solve the problem permanently, the force had to be used. However, another factor has to be taken into account here. The tax to be collected was not enough to finance even the expenses of the soldiers who would be assigned to maintain order. Moreover, when the pressure on tobacco farmers was increased, the livelihood of the region would be hindered and causing severe economic hardship. In such circumstances, the population might rebel, even resorting to armed resistance against the government. It was also reported that as long as this problem continued, mischief could not be prevented, and that the inconveniences would spread to the surrounding areas (June 16, 1863) (BOA, MVL, 651/73). Again in October 1863, in the face of opposition to the collection of the duhan tax, the Sadaret informed the Governorate of Erzurum, the mutasarrıflıks of Van and Hakkari, and the Müşir of the IVth Army that state order should be enforced in every locality without exception by intervening when necessary (BOA, A.MKT.MHM, 280/81).

In 1873, banderoles were introduced for tobacco and tobacco products. Accordingly, tobacco cultivation was liberalized (by regulating its quantity, sale, and processing in factories), the tobacco monopoly was placed under the Rusûmât Emaneti, and it was made compulsory to have a banderole on the packages showing that they belonged to the state. In addition, a müruriye tax of 3 kuruş was imposed for each kıyye of tobacco (Öztürk, 2023; Demir, 2016).

There was dissatisfaction with the tobacco monopoly and tax collection in Şemdinli, which led to occasional rebellions by the locals and sometimes to arguments and fights among themselves. At such times, local sheikhs were also called upon to maintain order and suppress rebellions against the growing unrest and deteriorating public order. In 1873, against one such rebellion, Sheikh Salih Efendi suppressed the rebellion with about 1,000 of his followers. In response, the Mutasarrıf of Van and

² Şukka: A type of document used for correspondence between the center of the state and the provinces or between two units in the provinces (Kütükoğlu, 1994).

Hakkari thanked him with the phrase "It's like a thousand soldiers are stationed in such an unusual place" (BOA. A.MKT.MHM, 271/3-3).³

As reported in a telegram dated September 16, 1875, from the mutasarrıf of Van, the Nestorians, and the Heriki tribe were causing difficulties in the count and taxation of the duhan, as in the collection of other taxes. Despite the nominal rates applied to them since thirty years ago, the accrued amounts had not been paid and military intervention was expected to collect the accumulated tax of more than 3 million kuruş (BOA. A.MKT.MHM, 480/66-3; BOA, ŞD, 563/3).

The Directorate of Şemdinli Nahiya informed the Gevar district governorship that the disobedience of those who opposed the tax collection and registration would cause them to grow more corrupt and courageous day by day unless they were intervened. It was urgently requested that they be given the necessary punishment and that their upbringing be taken order as soon as possible. Because it was known that in a few days, they would move to collect the tobacco and sell it to Iran. It was also added that 5-6 soldiers would not be enough to prevent this (BOA, ŞD, 563/22-2).

The total estimated annual tobacco production of Şemdinli and Heriki nahiyas was 350,000 kıyyes, half of which was 175,000 kıyyes. Sheikh Abdullah was the owner of half of this. The rest he bought from the locals at a low price and sold it to Iranian merchants. In addition to this, the sheikh also prevented the tax collectors from registering the tax. Since he was powerful in the region, it was impossible to remove this person. It was demanded that he persecuted the locals for tobacco and that necessary action be taken (October 12, 1875) (BOA, ŞD, 563/22-4).

The Şura-yı Devlet informed the Rüşumat Emanet that it had already been informed about the issues mentioned above. The müruriye tax was reduced to three kuruş, and even this small amount was collected from the shareholders, and the agriculturalists were not levied any tax on the transportation of the duhans. Thus, the producer was saved from difficulties and inconveniences. In this way, tobacco could be counted and recorded in the field and an order was established. In addition to taxing the producers, the tobacco sent to the factories would be separated according to type and the factory owners would be charged a consumption tax through banderoles. Tobacco farmers were treated well in any case. Considering the previous complaints that the people were not taken into obedience, it was reported that the problem would be solved if the process was followed well. It was also added that many of the taxes that were previously reported to be uncollected were collected and that the poor people were not as disobedient as they were reported to be. In other words, it was reported that the people responded positively to the maintenance of state order when treated properly. The above-mentioned issue was discussed at the Şura-yı Devlet and it was decided that this issue was not a problem to the extent of using coercive force, but only that the necessary investigation should be carried out on the troublemakers and the result should be reported (BOA. A.MKT.MHM, 480/66-19).

On March 12, 1877, according to another copy of a mazbata sent from the administrative council of the Van sanjak, the Heriki tribe and the Nestorians in Çölemerik in the nahiya of Şemdinli, which was part of the Erzurum Rüşumat administration, continued to cause difficulties in the collection of the duhan tax. Although the people of Şemdinli in general did not cause as much difficulty as others, the need to deal with them as a whole was repeatedly written to the Gevar district governorship and the directorate of Şemdinli, with the support of Postnishin Abdullah Efendi. It was requested that force should be used without delay, as it had been two years earlier (BOA. A.MKT.MHM, 480/66-5).

After the establishment of the Nezaret of Finance (1840), tobacco taxes had been under the Ministry of Finance (1840), and in 1861, they were under the Rüşumat Emaneti. It was then placed under the administration of Rusûmât-ı Sitte, which was established in 1879 to regulate Ottoman State debts, and finally under the administration of Duyûn-ı Umûmiye in 1881 (Çelik, 2022; Yılmaz, 2012). Tobacco revenues were the most important among the revenues planned for Duyûn-ı Umûmiye. Tobacco revenues also increased with these new practices. Under the Rusûmât-ı Sitte administration, more than half a million Liras had been made from tobacco, while Duyûn-ı Umûmiye had increased this

³ Original version of the text: "böylesine müstesna bir mahalde bin kadar asker ikâme olmuşçasına."

amount by 8% in less than a year. In such a situation, the Reji company was founded with the idea that a better administration would yield more profit and took over the tobacco monopoly (Altunsoy, 2022).

With the Reji, the production, processing, storage, marketing, and subsequent tobacco consumption came under the control of the Ottoman Bank, Bleichroder Bank (German), and Credit Anstalt (Austrian), the company's founders. With the establishment of the Reji, tobacco producers suddenly found themselves responsible to a foreign company that collected taxes and controlled their livelihood with stricter rules and practices (Dığıroğlu, 2014). Thus, Reji became a monopoly in the production and pricing of tobacco. This situation negatively affected the perception of Reji, which usually bought tobacco at low prices and sold it at high prices. Other negative practices of the Reji were the difficulties in obtaining licenses, not providing sufficient warehouses and storage facilities for the producers, and selling poor quality products (Altunsoy, 2022). After the tobacco monopoly was transferred to the Reji, smuggling activities started to be observed at an unprecedented level and smuggling became almost necessary for producers who wanted to make a living (Bozpinar and Teoman, 2023).

The Reji administration's pressure and control over tobacco producers and merchants also increased. Despite having almost all the authority over tobacco, Reji's negligent attitude and failure to consider the specific conditions of Şemdinli led to significant hardships. Hakkari Governor Ethem Bey wrote to the Ministry of Interior on October 18, 1885, stating that the Reji administration was delaying the purchase of tobacco by the people of the Kaza of Şemdinli and preventing its export by keeping it in warehouses. According to this letter, Şemdinli tobacco was a crop that could only be consumed in Iran, and in this sense, it was not of much use to the Reji, so the Reji did not pursue the purchase route. In Iran, Şemdinli tobacco was sold between 4 and 8 kuruş per kıyye. However, the administration demanded 8 kuruş müruriye for each kıyye of tobacco. Accordingly, the locals suffered losses. Since the locals had no other source of livelihood other than tobacco, it was requested that the administration be allowed to charge twenty kuruş for each bargir load (102.5-141 kg.) and ten kuruş müruriye for each donkey load (60-80 kg.) as it had been done before. The governor demanded that this situation be corrected immediately (BOA, DH.ŞFR, 127/30).

When the high tax practice was continued, the Hakkari governorate informed the Ministry of Finance that the tobacco, which was already sold between 4 and 8 kuruş per kıyye in Iran, would be miserable for the people if the tobacco was required to pay 8 müruriye tax per kıyye. On the other hand, the Hakkari provincial council administration demanded at least a tax of twenty kuruş per bargir load and ten kuruş per donkey load (June 15, 1886) (BOA, DH.MKT, 1351/6).

According to a tahrirat dated August 30, 1913, from the Ministry of Internal Affairs to the province of Van, five hundred Liras of tobacco was to be given to the state with a tobacco duhan müruriye fee of one Lira for every 32 kıyye of tobacco. The total duhan fee was 2 thousand Liras. However, a mültezim⁴ named Sirta was collecting an additional 6 Mecidiye tax for himself. This not only showed that he had exceeded his limit, but also harmed tobacco production. On the other hand, a British merchant wanted to participate in the tender with the promise of paying more. It was reported that tax collection tenders should not be awarded to Sirta and the like, which put the producers in a difficult situation and caused public loss (BOA, DH.İD, 54/63-1).

In a telegram dated September 26, 1913, Governor of Van Tahsin Bey informed the Ministry of Interior that the council of elders of 30 villages in the Kaza of Şemdinli had requested the forgiveness of the tobacco müruriye and, if this was not possible, the auction of the tobacco müruriye at last year's price on condition that 1,200 Liras be paid in advance and 1,000 Liras be paid three months later. Before this application, Governor Bey himself had explained the situation and asked for an urgent notification of the decision. According to him, the resolution of this issue was of great importance. In the reply received from the Ministry of Internal Affairs on October 26, 1913, the General Directorate of Reji had

⁴ Mültezim: A term used in the Ottoman Empire to refer to the transfer of state tax revenue to a private individual (Genç, 2000).

notified the local Reji administration that the tobacco müruriye should be tendered to the council of elders at the same price as last year, provided that it was in cash (BOA.DH.İD, 196/3-1).

Tahsin Bey, the Governor of Van, informed the Ministry of Interior on October 4, 1913, that the kazas of Şemdinli and Gevar suffered great losses from the tobacco müruriye. Accordingly, this tax, which corresponded to 2-3 hundred Liras in the previous years, had increased up to 2 thousand Liras due to the rivalry between Seyyid Taha and Sheikh Abdülkadir. Thus, the people were ruined for the sake of two people's gain. Vali Bey stated that he wished that the tax would now be tendered to the people themselves to avoid this problem; he also added that he had previously heard in a speech by Cavid Bey in the Parliament that the tax in question could be pardoned and that he had prevented this because it would deprive Sheikh Abdülkadir of his income. He also added that Seyyid Taha had even used the money he earned to arm himself against the Ottoman administration and that if this tax was abolished, the loyalty and service of the people of the two Kaza to the government would increase, and the cost of the murders that had been going on for a year and the detachment assigned to prevent them could be saved (BOA, DH.İD, 148/13-3-5). Based on these considerations, he stated that he had postponed the auction and that if the tax could not be forgiven, he expected it to at least be entrusted to his administration by Reji (BOA, DH.İD, 148/13-3-3). The justification for the amnesty of the Duhan müruriye tax was the reduction of the reftiye levied on tobacco exported to Tunisia, Samos, Rumelia-i Şarkî, and Peloponnese (BOA, DH.İD, 148/13-3-1).

According to the reply given by Cavid Bey, the Minister of Finance, on October 7, 1913 (to the above-mentioned tahrirat dated October 4, 1913), since the tobacco banderole procedure could not be applied in the provinces of Baghdad, Basra, and Mosul, in the sanjak of Mardin, and in the Kaza of Şemdinli within the province of Van, it was sufficient to collect the müruriye tax for internal consumption in these areas as in the past. However, after the establishment of the Reji company, the Reji administration, which was granted the right to manufacture buy and sell tobacco by Article 11 of the Reji Regulations, continued to collect the müruriye tax in places other than Cebel-i Lebanon and Crete. The müruriye levy on each kilogram of tobacco consumed within the country was 5 kuruş. The tax levied on tobacco exported to Iran, Egypt, Samos, and Tunisia was the reftiye levy and had nothing to do with the müruriye levy. In addition to these, upon the complaint and request letter from the Kaza of Şemdinli regarding the auction of tobacco öşür and müruriye tax, the Treasury deemed it appropriate for these taxes to be auctioned to the people, and the matter was also written to the Reji administration.

However, the Reji commissioner's office replied that the tax collection was carried out following the procedure and that there was no violation. On the other hand, since it was understood that the mültezims were engaged in corruption and since the revenue generated by the Reji administration every year was insignificant, it was written to the Reji commissioner that it was hoped to collect the aşar and müruriye tax through teslis and tahmis as in previous years (BOA, DH.İD, 148/13-3-7).

The above-mentioned requests from the Ministry of Finance to the Ministry of Internal Affairs were notified in a letter dated October 13, 1914, and it was stated that the problems would continue unless a Reji office was established in Şemdinli. The document also requested that at least like the previous year, the taxes be tendered to the Muhtars or other suitors in cash to prevent the mültezim sheikhs from causing losses to the tobacco-producing people (BOA, DH.İD, 148/13-56).

A letter from Van province to the Ministry of Interior further assessed the total amount of öşür to be collected from agricultural products in Şemdinli, concluding that it was relatively insignificant. Nevertheless, it was reported that if the tax amnesty was granted, it would provide a benefit, such as an increase in agricultural areas, and if the tax, which was a small amount in total with the abolition of the müruriye tax on tobacco, was amnestied here, it would make a great contribution to the agricultural life and livelihood of the people of Şemdinli and its periphery (BOA, DH.İD, 148/13-30).

According to the statement of Governor Tahsin Bey, if there was no müruriye official, the tobacco could go directly to Iran. In Urumiyeh, 10 hours away, Şemdinli tobacco would have brought 3-4 times more profit. Tobacco sold for 60 tumens in Iran could only be sold for 15 tumens domestically. If the müruriye officialdom was abolished, more profit could be made from tobacco sold at a higher price in

Iran. Thus, the amount of öşür would be increased instead of the müruriye officialdom, and the missing part would be compensated (BOA, DH.İD, 148/13-20). On November 30, Van Governor Tahsin Bey also reported that unless a tax amnesty was granted, the tobacco producers of Şemdinli were in a difficult situation and helpless to pay the müruriye tax in advance. He also added that if this difficulty continued, it would cause tobacco to be smuggled to Iran without paying taxes (BOA, DH.İD, 148/13-24).

In a memorandum dated December 23, 1913, sent from the Ministry of Finance to the Ministry of Internal Affairs, it was stated that at the Iranian border gates, the mültezims were engaged in “kat’i tarik,” that is, road blocking. Accordingly, there were complaints that the mültezim men were over-collecting tobacco sent to Iran under the name of a müruriye official. It had been decided by the Parliament that ordinary tobacco exported to Egypt and Iran, other than the high-quality Boğça type, would not be subject to reftiye. The Reji and Duyûn-ı Umûmiye administrations had even received an annual discount of 40-50 thousand Liras due to this exemption. Despite this, tobacco exported to Iran from the kazas of Şemdinli and Gevar continued to be tax collected by men employed by mültezims. It was reported that the Ministry of Finance expected legal proceedings to be taken against those who carried out this illegal collection and those who had tolerated it and that this lawlessness should not be allowed to continue (BOA, DH.İD, 148/13-36).

It was a law to collect the müruriye tax, which was allocated for internal consumption, from the consumer without harming the tobacco producer. According to the information received from the Reji administration, tobacco for internal consumption was to be charged 5 kuruş per kilogram of tobacco. In Van province, the rate should have been 3 kuruş ninety centimes per kilogram after the excise öşür, but it was understood that this amount could be as high as 2 Liras in Hakkari. To protect the producers, the tax, which was supposed to be levied on consumers, shippers, and merchants, was imposed on the producers, which amounted to cruelty to the people. It was permissible to charge reftiye on high-quality boğça tobacco, a premium product. However, there was no boğça tobacco production in Şemdinli. As a result, it was notified to the Ministry of Internal Affairs that those who were illegally collecting müruriye from the people should be prosecuted (BOA, DH.İD, 148/13-36).

An important reason the tax problems could not be solved was the absence of a Reji administration in Şemdinli. In this case, the taxes were contracted out to mültezims, allowing them to act arbitrarily. (BOA, DH.İD, 148/13-34). Reji also made the following statement about remote administration (November 5, 1913): It is very difficult even for our administration to assign temporary officers in a distant region like Şemdinli. Thus, it is not possible to establish an administrative organization there. If an administration is established there, it may be abused as it cannot be inspected. The tender procedure is the best method to be applied in this region.⁵

The ambiguity about this müruriye tax was also in the interest of the Reji administration. According to the correspondence between the Hakkari mutasarrıf and the district governor of Şemdinli, the tobacco from Şemdinli was collected together with the öşür and the müruriye official. Every year, the Reji administration tendered tobacco to the mültezims together with the tax. After the 12% aşar, it was stipulated that 3 kuruş 90 centimeters of müruriye was to be collected from each kilogram of tobacco. Neither the local administration nor the Reji administration provided the population with clear information about the abolition of this tax and its validity date. In a telegram dated December 1, 1913, the governor of Van requested the Ministry of Internal Affairs to be informed about the issue and to receive an official letter stating that the tax would no longer be imposed (BOA, DH.İD, 148/13-34).

⁵ The original text of the statement was as follows in the archival document: “...idarece Şemdinan gibi uzak bir kıtaya bir memûr-ı muvakkat izâmı için bile müşkülâta tesâdüf olunmak hasebiyle oralarda şimdiye kadar idarece teşkilât icrâsı mümkün olamadığı gibi havâle-i mezkûreden tedarik edilecek memurlar suret-i cedide tahtı teftişte bulundurulamayarak suistimâlâta meydan verilmiş olacağından herhalde ihale usulünün bu mahzurdan sâlim bulunduğu iş’ar olunmakla...” (BOA, DH.İD, 148/13-10.).

Discussion and Conclusions

Tobacco has played a significant role in history due to its extensive cultivation, global trade, and high commercial profitability. Tobacco was also widely cultivated in the Ottoman Empire and became a vital commercial commodity and a key source of livelihood. Given its significance, Ottoman tobacco has been the subject of extensive research and many academic publications..

Şemdinli was one of the places where tobacco was cultivated in Ottoman lands. Academic studies on the history of tobacco have primarily focused on regions where the cultivation and harvest, and thus the financial impact, were higher. Tobacco farming activities in Şemdinli have largely been overlooked because of their low impact on the national economy. However, the strategic importance of Şemdinli on the border of the country, the fact that tobacco was the most important source of livelihood of the inhabitants, and the existence of documents on the subject in the archives show that tobacco farming activities in Şemdinli are a subject worthy of research.

The fact that Şemdinli's terrain was disadvantageous for animal breeding and agricultural production and that it was located far from trade routes led the people of the region to tobacco cultivation. The most important reason for this orientation was that tobacco was more productive than other agricultural products and its yield was more satisfactory. In time, it became the most important livelihood source for both farmers and merchants as an indispensable part of agriculture and trade.

Tobacco grown in the Ottoman lands found buyers from different countries due to the differences in both the type of tobacco plant and the taste-aroma differences that emerged during drying and chopping. For the aforementioned reasons, as well as transportation facilities and geographical proximity, Şemdinli tobacco was in demand in Iran, and almost all of it was exported there. Sometimes, Şemdinli merchants took the tobacco produced here to Iran and sold it, and sometimes, Iranian merchants came to Şemdinli and bought it. However, despite being the most important source of livelihood, its agriculture has become widespread, but its trade has become the monopoly of certain individuals and tribes. Competition and disagreements between these individuals and tribes sometimes turned into conflicts.

As a high-income product, tobacco boosted tax revenues and made a substantial contribution to the state budget. As for the tax collection of Şemdinli tobacco, it was not entirely possible to collect taxes from tobacco farmers and merchants in the period we are discussing. This was an issue that occupied the Ottoman central and provincial administrators. When tobacco farmers were pressed for taxes, they turned the distance from the center and being on the border, as well as transportation difficulties, to their advantage and took the tobacco across the border without taxation and fled to Iran.

One of the key challenges in tax collection was the historically flexible administrative approach. The centralization efforts in the region, where a relatively flexible administration was applied since the 16th century when it joined the Ottoman lands, were also related to public order issues and Iranian relations. First of all, the people of Şemdinli lived in a more autonomous environment with their own rules until the XIXth century. However, when this autonomy was taken away, problems arose in the relations between the people and the state. Tax collection could not be brought to the desired level due to the resistance and provocation of sheikhs and tribal chieftains who lost their income and influence in the region with the loss of autonomy. In addition, public order problems arising from tax collection also damaged the livelihoods of the people, namely tobacco farming, and the people faced great financial difficulties. Whatever the reason, the central and provincial administrators supported the people in their livelihoods and were flexible in tax collection.

To address challenges related to tax collection, central and provincial administrators sometimes cooperated with tribal chieftains and religious leaders in the region. At times, they acted as mediators, while at other times, they played an active role in maintaining public order through armed intervention. This shows that although the issue of centralization was considered to have been resolved on paper, the continuation of the old methods was still seen as a necessity in the region, and it was not avoided to make use of them.

Although the amount of tax calculated for tobacco was low, it was aimed to bring the people into obedience, that is, to recognize and apply state power and rules. However, from time to time, due to the negligence of the state in the region, they continued to act spoiled every time they were pressured, causing the local officials to worry, and even the use of military force was considered so that the growing resistance would not reach the level of rebellion. There is no information on the use of military force. However, from time to time, disagreements among the inhabitants turned into armed conflicts that resulted in many deaths. Some of them even did not hesitate to use weapons against state forces.

The tobacco farmers and merchants, who constantly caused problems in tax collection, persisted in their attitude until the arrival of the Reji administration and did not take the expected steps. Considering all these factors, it is seen that until the establishment of the Reji administration, the state did not put much pressure on the people of Şemdinli, especially the tobacco producers and merchants, regarding taxes. One of the reasons for this is understood from the correspondence of the governors and mutasarrıfs, the local representatives of the government. Accordingly, the financial situation of the people was not very good and their main source of income was tobacco. Considering this situation and to prevent the people from revolting against the state, the government mostly turned a blind eye to the problems in tax collection. This approach can also be seen as a precautionary measure against Iran since Şemdinli was located in the border region at a strategic point, which was considered the stronghold of Van.

The state's lenient approach towards the people of Şemdinli and those who made a living from tobacco shifted with the establishment of the Reji administration, and they were now leading to a more rigid and impersonal governance style. This new order caused them to insist on maintaining their old attitudes, thus causing them significant problems and disrupting their livelihoods. Against this harsh attitude of the regime, the state authorities in the region remained supportive of the local population. . Although it was not always possible to achieve a positive outcome in the interests of the people, the center continued to support the demands of the people as much as they could.

Reji pursued the income it would obtain without considering the livelihood of the people. Thus, the problems they experienced with their most important source of income increased the tendency towards Iran in Şemdinli, which was located in a difficult geography far from the center and on the border and caused the deterioration of their relations with the state. After the Reji administration, the situation became even more difficult for those who made a living from tobacco. Although local leaders were more flexible and encouraging in their practices regarding tobacco, the most important source of livelihood for the people of the region, the Reji administration did not allow this flexibility and adopted a more coercive attitude. The Reji administration was not interested in investing and employing personnel in this region, which was not very profitable. However, it did not hesitate to intervene and make things more difficult.

The process of tax levies caused the people to be spoiled in their relationship with the state during periods when the state was flexible and negligent and also caused the people to be disadvantaged under the pressure of certain individuals and groups during these periods. On the other hand, when state administrators recognized regional needs, exercised discipline, and asserted control, local obedience increased. Even the oppressive practices of the Reji showed that control could be taken when desired. The Reji administration and its practices, which acted as a common enemy for the state and the people, were almost united against the Reji administration and its practices.

Disclosure statements

- 1. Declaration of the contribution of the researchers:** First author % 100 (Single-author study).
- 2. Conflict of interest:** There is no conflict of interest.

3. Ethics Report: Because our research did not use any data belonging to any living creature, ethics committee permission is not required.

4. Research Model: Our study is a research article. Tobacco-related activities in Şemdinli are analyzed here. Original documents based on the Ottoman archive are the main sources. Within the scope of the information provided by the sources we have access to, the subject is limited between 1863-1914.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Osmanlı Devleti'nde tütün ile ilgili çok sayıda akademik çalışma yayımlanmıştır. Bu çalışmalarda genel anlamda Osmanlı'da tütün konusu ele alındığı gibi tüncülük faaliyetlerinin bahsi belirli şehirlere odaklanmıştır. Üretim miktarının az olmasından dolayı Şemdinli, tütün konusunda pek fazla öne çıkarılmamıştır. Ancak sınır bölgesinde olması, jeostratejik konumu ve kazanın en önemli geçim kaynağı olmasından ötürü tütün ve Şemdinli konuları incelemeye değer niteliktedir. Osmanlı arşiv belgelerinde yer alan belgeler aslında Şemdinli'deki tüncülük faaliyetlerinin dikkatle takip edilen ve zaman zaman Osmanlı merkez ve taşra yönetimini meşgul eden bir konu olduğunu göstermektedir. Konunun daha iyi anlaşılması için farklı yönlerinin analiz edilmesi gerekmektedir. Bu anlamda Şemdinli'nin coğrafyası, siyasî, idarî, iktisadî ve toplumsal tarihi ile ele alınması konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Osmanlı döneminde Şemdinli'deki tütünün zirai üretimi, ticareti ve vergilendirilmesi üzerinde durulmuştur. Kaynak belge ve telif eserlerin verdiği imkân ölçüsünde konu 1863-1914 tarihleri ile sınırlandırılmıştır.

Bu vesileyle ele aldığımız Şemdinli, doğuda İran, batıda Amâdiye, kuzeyde Gevar (Yüksekova), güneyde Musul vilayetine tabi Zibar ve Revanduz kazalarıyla çevriliydi (Van Vilayet Salnamesi, 1315, s. 200). Şemdinli'nin içinde yer aldığı Hakkari yöresi Osmanlı idaresine girmeden önce Hakkari Beyleri adı verilen beylikler tarafından yönetilmekteydi (Kaplan, 2013).

Yavuz Sultan Selim (1512-1520) ve Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarında (1520-1566) Fırat Nehri'nin doğusuna seferler düzenlenmişti. 1534-1535 yıllarında gerçekleştirilen İran seferleri sırasında Bağdat, Tebriz ve Van Osmanlı idaresine girmiş ancak Osmanlıların batıda Macarlarla olan mücadelesinden dolayı ordu batıya görevlendirilince Van ve çevresi tekrar Safeviler tarafından ilhak edilmişti. Daha sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın 1548'deki doğu seferi ile Van tekrar alınmış ve Amasya Antlaşması (1555) ile bu fetih, resmîyet kazanmıştı (Kılıç, 2021). Hakkari de Van eyaletine bağlı "hükümet" statüsünde bir sancak sayılmıştı (Tuncel, 1997). Hakkari beyleri arasında bu sıralarda iktidar mücadeleleri yaşanmaktaydı. Safevilerle mücadelesinde üstünlük sağlayan Osmanlılar, ardından bu mücadelede kendisine destek olan yerel beyler ile anlaşarak onları idarî sistemine dâhil etmişti. Böylelikle bu beyler, diğer beylerden farklı olarak elde ettikleri ayrıcalıklarla Osmanlı Devleti'nin birer sancak beyi olmuştu (Gencer, 2015).

Osmanlı Devleti Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da fethettiği toprakların bir bölümünde ekrad sancakları ve hükümet idareleri oluşturularak bunları Emir ya da Mir adı da verilen yörenin nüfus sahibi Kürt beylerinin irsî yönetimine bırakmıştı. Özellikle Hakkari'nin de kapsam içinde olduğu hükümet idareleri özerkliğin de sınırlarını zorlayan geniş ayrıcalıklara sahipti (Öğün, 2010). Ayrıcalıklı tutulmalarının sebebi ise Osmanlı ülkesine yeni katılan toprakların merkezi otoriteye uyum sağlamasını kolaylaştırmaktı. Çünkü İran sınırındaki merkeze uzak bu bölgelerin kontrol edilmesi oldukça güçtü. Ayrıca İran tehdidine açık bir konumdaydı. Dolayısıyla Osmanlı yönetimi, bu uygulamayla yerel Kürt beylerinin nüfuz ve askerî gücünden istifade etmeyi planlamıştı. İmparatorluk ordusunun seferber edilmesinde maliyetin düşürülmesi açısından bu uygulama daha ekonomikti (Gencer, 2015). Ancak bu tutum daha sonra merkezleşme çabalarında bölge halkının tam anlamıyla idarî düzene tabi olmalarında sorunlar yaşanmasına sebep olmuştu (BOA. A.MKT.MHM, 480/66-5).

XVIII. yüzyıldan itibaren merkezi otoritenin zayıflamaya başlamasıyla birlikte imparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi Doğu Anadolu'nun bu kendine özgü yapısı yozlaşmaya yüz tutmuştu. Neredeyse her Kürt beyi kendi yönetim anlayışına, kendi yasasına ve vergi sistemine sahip olmaya başlamıştı (Öğün, 2010) Osmanlı Padişahı II. Mahmud (1808-1839) devletin bozulan merkezi otoritesini yeniden tesis etmeye girişti ve ardından Tanzimat dönemi başladı. Tanzimat'a karşı asıl direnme yurtluk ve ocaklık olarak toprak tasarruf edenlerden gelmişti (Çadırcı, 2013). Hükümet ve yurtluk-ocaklık

idareleri ortadan kaldırılınca buldukları yerleri irsiyet yoluyla yönetme hakkına sahip olan bu beyler, bahsedilen imtiyazlarını kaybetti. Ancak kendilerini buldukları yerlerin gerçek hâkimleri olarak gördüklerinden bunu onlara kabul ettirmek kolay olmadı (Öğün, 2010).

Devletin doğusunda özellikle Erzurum bölgesinde tımar sahipleri, yurtluk-ocaklıkların mutasarrıfları ve diğer önde gelen ahali, Tanzimat'ın uygulanmasına karşı çıkmıştı. Van sancağında gösterilen tepkiler şiddetli bir isyana dönüşmüştü. Daha sonra Hakkari'de de isyanlar çıkmıştı. Hakkari beylerinin isyanı Osmanlı yetkililerini epeyce uğraştırmışsa da bu isyanlar da bastırılabilmişti. Böylelikle 1833 yılında başlayan merkezîleşme hareketlerinin önündeki en büyük engellerden olan bu beylerin bölgeden uzaklaştırılması süreci 1849 yılında tamamlanmıştı (Gencer, 2011). 1849'dan itibaren Hakkari ve Şemdinli, yeni teşkilatlanmaya bağlı olarak merkezden atanan memurlar tarafından yönetilmeye başlamıştı (Kaplan, 2013).

Bölgede isyanlar bastırıldıktan sonra yeni bir idarî düzen kurulmuştu. Tanzimat'ın merkezîyetçi ilkeleri temelinde kurulan Diyarbakır eyaleti; Van, Muş, Hakkari sancakları ile Cizre, Bohtan ve Mardin kazalarından oluşmaktaydı. İran sınırında güvenliğin sağlanabilmesi amacıyla ilk iş olarak gerekli önlemler alınmış, Erzurum-Van karayolunun bakım ve onarımı için izin ve ödenek çıkarılmıştı. Yeni fethedilmiş gibi kabul edilen bu bölgeye atanacak memurların bilgili ve güvenilir kimseler olmasına da özen gösterilmişti (Çadırcı, 2013; Öğün, 2010).

Merkezden uzak, ulaşılması güç dağlık bir arazideki sınır yerleşimlerinde daha hassas davranılması gerekmişti. Bu bölgelerin mevcut şartlarını dikkate alarak farklı bir idarî sistem uygulanmasını haklı gösterecek şekilde Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslar tarafından Türkiye-İran sınırının önemli noktalarına yerleştirilen Nasturîlerin öncülüğünde, Yüksekova ve Şemdinli'de Rus işgali başlamıştı. Yüksekova ve Şemdinli bölgesinde Rus işgalini kolaylaştıran en önemli hususlar silah bakımından üstünlükleri ve bölgeyi çok iyi tanıyan Nasturîlerin yardımları olmuştu. 7 Mayıs 1916 tarihinde başlayan işgal, 5 Mayıs 1918'de bitmişti (Sadıkoğlu, 2021).

Şemdinli'nin Osmanlı idare sistemi içerisindeki durumuna gelince, bunu bağlı olduğu Hakkari (vilayeti/sancağı) üzerinden tespit edebiliyoruz. Bölge fethedildikten sonraki yakın bir tarih olan 1565 yılında Van vilayetinin idarî taksimatında Hakkari, 17 sancaktan biri olarak zikredilmiştir 1631-1632 yılına ait Sancak Tevcih Defterine göre Hakkari yine Van'a bağlı sancaklardan biriydi ve ocaklık olarak kaydedilmiştir. Burada "Hükümet-i Hakkari" olarak yer almıştır (Kılıç, 2021).

Tanzimat ile birlikte idarî bölünmelerin yeniden düzenlenmesine gidilmişti. 1864 yılında yayımlanan Vilayet Nizamnamesi'ne göre vilayetler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da içlerinde en az bir kasaba ya da köyün bulunduğu nahiyelere bölünmüştü (Ortaylı, 2018; Shaw ve Shaw, 2017). Hakkari'nin idarî yapısında, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında, ildeki çeşitli sosyal ve ekonomik yetersizliklerden dolayı sık sık değişiklikler yapılmıştır. Hakkari 1855-1865 yılları arasında Erzurum Vilayetine bağlı bir sancakken bu tarihten sonra vilayet statüsüne getirilen Van'a sancak olarak bağlanmıştır. 1876-1888 döneminde vilayet yapılan Hakkari, daha sonra tekrar Van'a bağlı bir sancak haline getirilmiştir (Sadıkoğlu, 2021). Sonraki tarihlere ait olan Hicri 1298, 1299, 1300, 1301, 1302, 1303, 1304, 1305 (1880-1888 yılları arası) Osmanlı Devlet Salnamelerine baktığımızda Hakkari'nin vilayet olarak geçtiği görülmektedir (Güneş, 2015). Şemdinli de bu tarihte (1888) artık Van vilayetine bağlı Hakkari sancağının bir kazasıydı (Sezen, 2006; Tuncel, 1997). H. 1315 (M. 1897-1898) tarihli Van Vilayet Salnamesi'ne göre Van vilayeti, Van ve Hakkari sancaklarından oluşmaktaydı. Buna göre Şemdinli de Çölemerik, Hamidiye, Gevar ve Beytüşşebap ile birlikte Hakkari sancağının kazalarından biriydi (Van Vilayet Salnamesi, 1315; Keleş, 2009).

Burada belirtmelidir ki 1863 yılı itibarıyla tespit edebildiğimiz arşiv belgelerinde Şemdinli bir kaza olarak yer almaktadır. Ancak ayrıca Şemdinli, 16 Eylül 1291 (28 Eylül 1875) (BOA, A.MKT.MHM, 480/66-3) ve 21 Eylül 1875 tarihli telgraflarda Şemdinan Nahiyesi (BOA, A.MKT.MHM, 480/66-5), 20 Teşrinisani 1291 (2 Aralık 1875) tarihli tahriratta (BOA, ŞD, 563/22-3) ve Şemdinli Nahiyesi Müdürlüğünden Gevar Kaymakamlığına yazılmış tahrirat suretinde (BOA, ŞD, 563/22-8), nahiyeye olarak geçtiği tespit edilmiştir.

1894 yılında yayımlanmış olan Kâmûsü'l-Âlâm'a göre Şemdinli'nin merkezi Nehrî karyesiydi. Kazazarzan (Zerzân), Gerdî, Herikî ve Humarû isimleriyle 4 nahiyesi ve 29 karyesi bulunmaktaydı (Şemseddin Sami, 1311, s. 2867-2868). Hicri 1315 (1897-1898) senesine ait Van Vilayet Salnâmesi'ne göre (1315) ise iki nahiyeye ve 112 köye sahipti.

Coğrafi açıdan bakıldığında Şemdinli, dağlar arasında 3.000-3.500 metre yükseklikteki zirvelerle kuşatılmıştır. Bu dağlık bölge Zap Nehri'ne dökülen Şemdinli Suyu'nun kollarıyla yarılmış derin vadilere sahiptir. Vadi tabanları 2.000 metre üstünden başlayarak 1.000 metrenin altına düşmekte; yer yer tarla ve evlerin yerleşme sahası olarak genişlemektedir ve dik yamaçlarla çevrilmiştir. Yazlar vadi zeminlerinde sıcak, yer yer pek sıcak, kışlar ise sürekli sert geçmekte ve kış mevsimi boyunca kar yağışı almaktadır (Darkot, 1979). Arazi genellikle dağlık olduğundan ziraata uygun arazi azdır ve bunlar oldukça kıymetlidir (Şemseddin Sami, 1311).

Şemdinli nüfusu Hicri 1315 (1897-1898) senesine ait Van Vilayet Salnâmesi'ne göre 16.580'di. bu nüfusun yaklaşık 2.000 kadarı gayrimüslimlerden oluşmaktaydı (Keleş, 2009). Nüfus, Şemseddin Sami'ye göre 18.470 kişiydi ve bu sayıya yerleşik olmayan aşiretler dâhil değildi. Ayrıca nüfusun yaklaşık 3.000'i Nastûri, 200'ü ise kaza merkezinde ikamet eden Yahudilerdi (Şemseddin Sami, 1311).

Şemdinli'yi Osmanlı Devleti için ayrıca önemli kılan ve buradaki tütüncülük faaliyetlerine de etki eden bazı hususlara değinmek gerekmektedir. Bunlardan ilki Şemdinli'de yürütülen ilmî faaliyetlerdir. Seyyid Abdullah Şemdinî'nin (ö. 1235/1819) bazı aile fertleriyle Nehri köyüne yerleşmesi ve burada bir tekke kurması bu köyün tasavvufî ve dinî faaliyetlerle ün kazanmasını sağlamıştı. Osmanlı Devleti'nin İran sınırında bulunması Nehrî Tekkesi'nin daha önemli hale getirmişti. Nehrî tekkesi postnişinlerince Hâlidî tasavvuf kültürünün sürdürülmesi buranın önemini arttıran diğer bir sebepti. Çünkü Hâlidî düşünce, Şiilik ve yabancı hegemonyasına karşıydı; ayrıca Ehl-i Sünnete sıkı bağlılığı onların Osmanlı'ya yaklaşmasını sağlamıştı (Kavak, 2016). Aynı zamanda, Nakşibendî tarikatının Ortadoğu temsilcileri konumunda olan Nehri ailesi Irak, Suriye, İran ve Afganistan gibi ülkelerde de itibar görmekteydi. Dolayısıyla geniş alana yayılmış dinî ve siyasi bir etkiye sahip oldukları söylenebilir (Sadıkoğlu, 2021).

Hakkari, Osmanlı Devleti için önemli bir sınır kalesi olan Van'ın kilidi konumundaydı. Yani Şemdinli, İran sınırında olmasından dolayı İran tarafından gelecek tehlikelere karşı doğal bir sınır kalesi niteliğindedi. İran için de bölgede nüfuzunu yaymayı sağlayacak stratejik önemi yüksek bir konumdaydı ki Osmanlı Devleti de bu yayılmayı engellemek için çaba göstermekteydi. Diğer taraftan Hakkari beylerinin denetimindeki bu bölge, insan kaynağı açısından hem askerî güç hem de vergi geliri açısından da ele geçirilmek istenilen bir yerdi. Bölgedeki aşiret ve beyler tabii olduğu devletin elini güçlendirmekteydi. Hakkari beyleri de ellerindeki bu güç ve imkânların farkında olarak otorite boşluğunun oluştuğu zamanlarda bu durumdan istifade etmeye yoluna gitmekteydiler. Böyle zamanlarda Hakkari beyleri, kendilerinden beklenen hizmetleri yerine getirmediği gibi çoğu zaman Osmanlı Devleti'nin düşmanı olarak tanımlanabilecek İran ile işbirliği yapmaktaydı (Gencer, 2011).

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın başından itibaren eski gücünü kaybetmesi nedeniyle, özellikle merkezden uzak bölgelerde ciddi bir otorite boşluğu ortaya çıkmıştı. Osmanlı yönetiminin bölgedeki en önemli temsilcileri konumunda bulunan Erzurum valisi ve Van muhafızlarının bazı dönemlerdeki ihmalleri de bu beylerin Osmanlı merkezinden bağımsız şekilde hareket etmelerine sebep olmaktaydı. Bu otorite boşluğu ve ihmaller neticesinde 1822-1823 yıllarında Şemdinli'nin Osmanlı-İran sınırında yer alan bazı bölgeleri İran tarafından işgal edilmişti (Gencer, 2011).

Şemdinli ahalisinin tütüne olan ilgisinin sebeplerini anlayabilmek için kısaca tarihine bakıldığında Tütün bitkisi, Domates, patates, biber gibi ürünlerin de içinde olmasından kaynaklı ekonomik açıdan en önemli 3. tür sayılan patlıcangiller olarak bilinen solanaceae (nightshade) familyasının nicotiana cinsine aittir (Ghatak, 2017). Yaklaşık 8 bin yıl öncesinde tütün bitkisinin iki türünün (nicotiana rustika ve nicotiana tabacum) Amerikalılar tarafından hem güney hem de kuzey Amerika kıtasına yayıldığı tahmin edilmektedir. Modern ticarî tütünün de sonraki türleri Amerika kökenlidir (Goodman, 1994). Kristof Kolomb ve halefleri tütünün pipo, puro ve enfiyede kullanmaya

başlamıştı. Daha sonra Portekizli ve İspanyol denizciler tütünün farklı türlerinin dünya çapında yayılmasına yardımcı oldular (Mishra, 2013). XV. yüzyılın sonlarında ve XVI. yüzyılın başlarında Amerika'dan Avrupa'nın çeşitli limanlarına dönen denizcilerin sigara içme alışkanlığını da yanlarında getirmiş oldukları düşünülmektedir. Böylelikle tütünün Avrupa'ya girmesinden sonra, tütünün içilmesi ve yetiştirilmesi hızla dünyanın diğer bölgelerine yayılmış ve artık XVII. yüzyılın başlarında tütün Batı Afrika, Güneydoğu Asya, Hindistan, Çin, Japonya ve Orta Doğu'da yetiştirilir hale gelmişti (Henningfield et al., 2024). XV. yüzyılın ortalarına kadar Amerika dışında bilinmeyen tütün, bugün dünyanın 120'den fazla ülkesinde yetiştirilmektedir ve botanik, farmakoloji, kimya, ekonomi ve tarih gibi bilim alanlarının incelediği konulardan olmuştur (Goodman, 1994). Tarihte ve günümüzde tütünün yaygın kullanımı, bu bitkiyi ve ondan elde edilen mamulleri ekonomik açıdan dikkate değer hale getirmiştir.

Dünya çapında yaygınlaşan tütün kullanımı çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Başlangıçta pek çok Avrupalı, tütünün her derde deva, Batı tıbbî geleneklerine dâhil edilebilecek ve neredeyse evrensel bir tedavi olarak kullanılabilir yeni bir bitki olduğuna inanmaktaydı. XVI. yüzyılın sonlarında tütünün açlığı hafiflettiğini, gevşetici ve ağrı kesici olduğu ve hatta kansere çare olduğu iddia edilmekteydi. Ancak bu görüşe karşıt olarak İngiltere'de XVII. yüzyıl başlarında sigara, göze iğrenç, buruna iğrenç, beyne zararlı, akciğerler için tehlikeli ve siyah, pis kokulu dumaniyle çok korkunç bir gelenek olarak tanımlanmıştı. Yine Papa Innocentius IX (1591) ve Urban VIII (1623-1644) kilisede tütün içenleri aforoz eden papalık fermanları yayımlamıştı (Henningfield et al., 2024).

Tütün, Osmanlı ülkesine XVI. yüzyıl sonları ya da XVII. yüzyılın ilk yıllarında girmişti. Akdeniz üzerinden gelen tütünün Osmanlı'da tüketimi hızla yaygınlaşmış, bir rivayete göre III. Murad (1574-1595) döneminde saray bahçelerinde bile yetiştirilmişti (Demir ve Sönmez, 2021). Bu da dinî ve siyasi tütün tartışmalarını beraberinde getirmişti. Tütünün hızla yaygınlaştığı, tarlalarda ekiminin yapıldığı, tütün içenlerin işlerini aksattığı ve halk sağlığını bozarak ölümleri artırdığı gerekçeleriyle ilk defa 1609 yılında bir fermanla yasaklanmış ve daha sonra yasaklar devam etmişti (Yılmaz, 2012). Tütün üretilmesi ve tüketilmesi konusunda Padişah IV. Murad (1623-1640) ve dönemi öne çıkmaktadır. Bu dönemde tütünün yasaklanması için en önemli gerekçe İstanbul yangınlarıydı. Tütün yasağının daha çok tartışılmasının sebebi 1633 yılının Ağustos ayında meydana gelen Cibali (İstanbul) yangını olmuştu. Yangında şehrin büyük bir kısmı yandığı gibi kahvehanelerde toplanan insanlar dedikoduya başlamıştı. Bu durumun sebep olacağı düşünülen muhtemel bir ayaklanmayı önlemek için dönemin meşhur vaizi Kadızade'nin teşvikiyle IV. Murad bütün İstanbul kahvehanelerini yıktırması, aynı vaizin bir fetvası ile tütün içenlerin öldürüleceği ilan edilmişti (Uzunçarşılı, 2011). Tütün içme yasağının IV. Murad dönemi ile anılmasının asıl sebebi tebdil-i kıyafetle padişahın sokakları gezerek tütün içenleri cezalandırmasıydı. Bu dönemle ilgili olarak yabancı kaynaklardan birinde tütün içen 25.000 kişinin idam edildiğini hatta tütün içenlerin burunlarının kesildiğini yazılmıştır (Burns, 2007). Ancak Türkçe kaynaklarda yer almayan bu bilgilerin abartılı olduğunu düşünmekteyiz. Ayrıca başka bir kaynakta tütün içenlerin burunlarının kesilmesi hadisesinin Rusya'da uygulanan bir ceza yöntemi olduğu kaydedilmiştir (Henningfield et al., 2024).

IV. Murad'ın tütün kullanımını yasaklaması ve kullananların cezalandırılması ile öne çıkarılsa da daha önceki tarihlerden itibaren ahalinin de tütünden çeşitli sebeplerle rahatsız olduğu bilinmektedir. Kahvehanelerde toplanarak tütün içenlerin yoldan gelip geçenlere laf atmaları özellikle kadınları rahatsız etmeleri, tütün içenlerin işlerini aksatmaları, tütün üretiminde kullanıldığı için balmumunun pahalandığı, kahvehanelere gidenlerin boşa vakit harcayarak fesada sebep olduğu ve dünyevî sorumluluklarını yerine getirmediği öne sürülen sebeplerdi (Karagöz, 2020). Başta şifalı olduğu düşünülerek satılan tütün, sonra sigara ve pipo vb. gibi tüketilmeye başlanmış ve halk hızla tütüne müptela hale gelmiştir (Demir, 2019). Tüm yasak ve cezalandırmalara rağmen Osmanlı ülkesinde tütünün üretilmesinin de kullanılmasının da önüne geçilememiştir. IV. Murad'ın vefatından sonra 1649'da şeyhülislam olan Bahâî Efendi (ö. 1654) (İpşirli ve Uzun, 1991) önce haram olmadığına dair bir fetva yayımlamış ve 1688'de de tütün, vergilendirilerek meşru hale gelmiştir (Gökdemir, 1993; Yılmaz, 2012). Yasaklar kalktıktan sonra tütünün üretimi ve tüketimindeki artış da hızlanmıştır. Önemli

bir gelir kapısı haline gelmesinin yanında Türklerin tütün tüketimi ve bağımlılığı o kadar artmıştır ki Avrupa’da “Türk gibi sigara içmek” bir deyim olarak kullanılmıştır (Bilir et al., 2010).

Yöntem

Bu çalışma tütüncülük faaliyetleri kapsamında Şemdinli’ye odaklanmıştır. Öncelikle Yakınçağda Şemdinli konusunu ele alan akademik çalışmaların sınırlı olması sebebiyle Şemdinli’nin Osmanlı tarihi içerisindeki yeri incelenmiştir. Yine Şemdinli’nin tütüncülükle olan bağının iyi anlaşılabilmesi için kısa bir tütün tarihi ve tütünün Şemdinli’deki serüveni ele alınmıştır. Bu girişin ardından coğrafi bir perspektiften Şemdinli’nin arazi yapısı, konumu, nüfusu, geçim kaynakları ve tarım faaliyetleri değerlendirilmiştir. Osmanlı dönemindeki Şemdinli’nin tütüncülük faaliyetleri ile ilgili telif eserler ve resmî arşiv belgeleri taranmıştır. Bu bağlamda çalışmada nitel veri toplama tekniklerinden döküman incelemesinden yararlanılmıştır. Ulaştığımız bilgi ve belgeler ışığında, adı geçen yer için önemi vurgulanacak şekilde tütünün zirai üretimi, ticareti ve vergilendirilmesi gibi farklı yönleri irdelenmiş; Osmanlı ülkesindeki diğer tütüncülük mntıklararı ile benzerlik ve farklılıkları ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Bulgular

Şemdinli’de tütün ziraati

Zirai üretim koşulları açısından tütün diğer tarımsal ürünlere kıyasla çok fazla seçici olmayan, farklı coğrafi ortam ve şartlara daha kısa sürede ve oldukça iyi şekilde uyum sağlayabilen tarımsal ürünlerdendir. Bu sayede dünyada da Osmanlı topraklarında da çok geniş bir alanda tarımsal üretimi yapılabilmektedir. Bu avantajlarıyla birçok bitkiye alternatif bir zirai bitki olmuştur (Karabacak, 2017; Şahin ve Taşlıgil, 2014). Tüketiminin yayılması ve diğer yerli ürünlere göre satış fiyatının yüksek olması, geleneksel Osmanlı çiftçisini daha fazla kâr getirici gördükleri bu yeni maddenin üretimine yönlendirmişti. Tütün Balkanlar, Trakya ve Anadolu bölgelerine çok iyi adapte olmuş ve Osmanlı ülkesinde ziraati yaygınlaşmıştır (Bozpinar ve Teoman, 2023). Burada belirtilmesi gereken bir husus da, tütün yasağının kalkmasıdır. Yasağın kalkmasından sonra tütün ekimi yapılan tarlaların sadece şehir ve kazalarda değil, aynı zamanda daha önce yasaklama nedeniyle tütün tarımı yapılmayan bölge, kasaba ve köylere de yayılmasıdır (Yılmaz, 2005).

Tütün tohumları ilk Rumeli taraflarından Avrupa’ya ticaret için giden tüccarlarca getirilmiş, yetiştirilmesine Osmanlı sınırları içerisinde bulunan Balkan Yarımadası’nda ve Ege bölgesinde başlanmıştır (Bilir et al., 2010). İlk tütün tarımı Yenice ve İskeçe bölgelerinde yapılmış, sonrasında Suriye ve Lazkiye ve Trabzon bölgelerinde de ekimine başlanmıştır (Demir, 2019). Giderek artan tütün tüketimi Osmanlı toplumunda yayılmış ve zamanla “Bitlis tütünü”, “Yenice tütünü”, “Vardar tütünü”, “İmadiye tütünü” gibi yetiştirildiği yerin adıyla anılmaya başlanmıştır (Yılmaz, 2012). Tütünün ziraatının yapıldığı yerlerden biri de Şemdinli olmuş ve burada yetiştirilen tütünler “Şemdinli tütünü” olarak adlandırılmıştır (Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayii, 1977; Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1965).

Tütün için gereken yetiştirme şartlarına genel hatlarıyla bakıldığında, yetiştirilebilen alan Dünya üzerinde 56° kuzey ve 38° güney enlemleri arasındaki geniş bir alanı kapsamaktadır. İhtiyaç duyulan sıcaklıklar ise ortalama 26-27°C’dir. Genel olarak yağışın yıllık ortalaması 500-700 mm civarında olduğu ve yağışların nisan, mayıs ve haziran aylarında olan sahalar tütün tarımı için uygundur. Bu özelliği ile de gerekli miktarda suyu aldığı yağışlarla gelişme döneminde sağlayan tütün, şiddetli kuraklık olmadığı müddetçe sulamaya gerek duymayan bir üründür (Karabacak, 2017). Şemdinli coğrafyasına bakıldığında, arazisi genel olarak dağlık olup çevresindeki diğer yerleşimlerin geneline kıyasla hem yükselti azdır hem de enlem etkisinden dolayı sıcaklık değerleri yüksektir. Bu sayede Akdeniz ikliminin dağ tipi özelliklerini taşır ve orman alanları daha geniş yer kaplar. Şemdinli’de yıllık ortalama sıcaklık değeri 12,1°C iken, temmuz-ağustos aylarında 25 C °’ye çıkmaktadır. Yağış miktarına gelince yıllık 726,88 mm’dir. Yıllık yağışlı gün sayısı ortalaması Şemdinli’de 108’dir. Şemdinli’nin güneyi ve Derecik’te geçirimli kalkerlerin çoğunlukta olmasına bağlı olarak suların yer altına sızması

daha kolaydır (Sadıkoğlu, 2021). XIX. yüzyılın sonlarında kaydedildiğine göre Şemdinli arazisinin pek azı ziraat için uygundu (Şemseddin Sami, 1311).

Tütünün yetişmesi için ihtiyaç duyulan koşullar dikkate alındığında Şemdinli'nin sıcaklık değerleri, arazi yapısı ve yağış miktarları tütün yetiştirilmesi için uygun bir ortam sağlamıştı. Tütün başlıca tarım ürünü olmuştu. Senede yaklaşık beş yüz bin kıyye tütün ziraatı yapılmaktaydı ve bunların neredeyse tamamı İran'a ihraç edilirdi (Şemseddin Sami, 1311). Diğer ürünlere kıyasla daha fazla talep görmesi de Şemdinli'de tütün tarımının tercihen yapılmasını sağlamıştı.

Şemdinli'de tarımı yapılan tütün, lokal ırk olarak sınıflandırılmıştır. Bu türler Şemdinli ve Irak kökenli Şemdinli tütünü olarak raporlanmıştır (Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayii, 1977). Osmanlı toprakları genelinde tütün bitkisi güneş ışığında kurutulmaktayken Bitlis, Muş ve Şemdinli gibi doğu menşeli tütünler gölgede kurutulmaktadır (Aksın ve Kader, 2019).

Daha önce bahsedildiği gibi tütün Şemdinli'nin en önemli geçim kaynağı olduğu gibi yine en önemli tarım ürünüydü. Tütünün ticari bir ürün olarak istifade edilmesi için öncelikle tarımının yapılması gerekmektedir. Ancak ilk basamak olmasına rağmen sonraki aşamalar olan ticaret ve vergilendirme süreci, üretimi de doğrudan etkilemekteydi. Bu açıdan tarlada ekim ve hasat yapan çiftçinin elindeki ürünü satabilmesi ve vergi konusunda elinin rahatlaması için Şura-yı Devletten Rüşumat Emanetine gönderilen 29 Ekim 1875 tarihli tahriratta, nakledilen tütünlerin ziraatçılarca naklinden vergi alınmaması yoluna gidilmişti. Böylelikle üretici güçlük ve müşkülattan kurtarılmıştı. Bu sayede tütünün tarlada sayımının ve kaydının yapılması sağlanmış böylelikle bir düzen sağlanmıştı. Ayrıca üreticiden resim alınmasının yanında fabrikalara gönderilenler türlerine göre ayrılarak bandrol vasıtasıyla fabrikacılarca sarfiyat resmi alınacağı da ziraatçılara bildirilerek her türlü iyi muamelele teşebbüs edilmişti (BOA, ŞD, 563/22-2).

Hakkari'den Maliye Nezaretine gönderilen 15 Haziran 1886 tarihli tahriratta göre, İran'a ihraç edilen tütünden satış fiyatı kadar hatta bazen daha yüksek vergi alınması eleştirilmişti. Ayrıca Reji idaresinin tütünün geliştirilmesinden sorumlu olduğu hatırlatılarak sonraki yılda tütün ziraatının geliştirilmesi ile ilgili âlâ tohum gönderilmesini ve bir ziraat maarifinin gönderilerek çiftçiye bilgi vermesini talep etmişlerdi (BOA, DH.MKT, 1351/6).

Bölgedeki tütünü tekeline almaya çalışan tüccarların ürünü aşağı fiyattan satın alma çabası da çiftçinin mücadele ettiği sorunlardan biriydi. Yukarıdaki hususlara ek olarak daha önce yardımına başvurulmuş olan Şeyh Abdullah Efendi'nin de ziraat ve ticaretle uğraştığı, hükümet ve eşrafın iltifatından istifade ederek damadı Mehmed Efendi'nin Van Rüşumat Müdürü Halid Efendi'ye Farsça gönderdiği tahrirat tercüme edilmişti. Şemdinli ve Heriki nahiyelerinde üretilen senelik 350 bin kıyye tütünün zaten yarısının kendisinin olduğu diğer yarısını da üreticiden aşağı fiyatla satın aldığı belirtilmişti (29 Ekim 1875) (BOA, ŞD, 563/22-2).

Tütün üretici ve tüccarlarının rahatsız olduğu bir diğer konu ürettikleri tütünlerin İran'a ihraç edilmesi sürecinde yaşadıkları sorunları anlattıkları telgraf ve yazıların ilgili makamlara gönderememektir. Bu yöndeki taleplere karşılık, hususi şifreli telgraf çekilmesi yasak olduğu için taleplerin merkez müdüriyete gönderilmesi istenilmekteydi. Ancak Van Valisi Tahsin Bey'e yakın olan kişilerin bu yasağa aykırı olarak telgraflarının gönderilmesine göz yumulduğu iddia edilmekteydi (BOA, DH.MKT, 36/56-1; BOA, DH.MKT, 36/56-4). Şikâyet üzerine Posta ve Telgraf Nezareti, konu ile ilgili bir soruşturma yaparak bunun sonucunda Dâhiliye Nezaretine bir cevap yazmıştı. Buna göre: Tütün ziraatçılarının yapmış oldukları şikâyetlerinin iftiradan ibaret olduğu, Şemdinli'de bu tarihlerde teşkil edilmiş olan telgraf merkezinin talepleri aslında olumlu karşıladığı posta baş müdürü tarafından beyan edilmişti (Şubat-Mart 1904) (BOA, DH.MKT, 36/56-5).

Van vilayetinden Dahiliye Nezaretine yazılan tahriratta ise Şemdinli'de üretilen tarım ürünlerinden alınacak öşür ile ilgili olarak toplanacak tutarın toplamda pek kayda değer olmamasına rağmen vergi affi sağlanırsa tarım alanlarının artacağı, Şemdinli ve civar ahalisinin zira'i hayatı ve geçimine büyük katkısı olacağı bildirilmişti (BOA, DH.İD, 148/13-30).

Şemdinli’de tütün ticareti

Osmanlı topraklarına tütünü ilk olarak İngiliz ve Venedikli tüccarların ticaret amacıyla getirdiği düşünülmektedir (Demir, 2019). Burada coğrafi şartlara çok iyi adapte olduğundan tütün tarımı hızla yaygınlaşmıştır (Karabacak, 2017). Zamanla pek çok yörede tütün ekimi yapılmaya başlanmış ve Osmanlı topraklarında üretilen tütüne talep artmıştır. Talebin yoğun olması tütünün ticarî önemini de arttırmıştır (Yıldırım, 2020). Öyle ki Amerikan bağımsızlık savaşı yıllarında (1775-1783) daha önce tütün ihtiyacını Amerika’dan sağlayan İngilizler tütünlerini Türkiye ve Mısır’dan temin etme yoluna gitmiştir. İngilizler, bu yeni tütün kaynaklarında Kuzey Amerikalılardan aldıklarına benzer hafif ve yumuşak içimli yaprak çeşitlerini de bulmuştu. Daha sonra da Türk-Mısır karışımları İngilizler için bir alışkanlık haline gelmişti. Diğer taraftan İngiliz askerlerin önceden çok sayıda sigara içmediği, Kırım Savaşı (1853-1856) esnasında bu alışkanlığı Türklerden ve Ruslardan etkilenerek aldığı ifade edilmiştir (Burns, 2017). XIX. yüzyıla gelindiğinde tütün, Osmanlı Devleti’nin en önemli ihraç mallarından olmuştu. Bu yüzyıldan itibaren tütün, gerek değeri ve gerekse miktarı hesaba katıldığında önemli ticarî artışlar göstermiştir (Bozpinar ve Teoman, 2023).

Tütün, ticarî önemi arttıkça çeşitli tütün esnaflarının da ortaya çıkmasını sağlamıştı. Erken tarihlerde tütün, Avrupa’dan kıyılmış şekilde ithal edilen bir ürünken sonrasında Osmanlı pazarında zamanla ham haldeki yerli tütünü kıyıp satan bir esnaf grubunun doğmasını sağladı. Hatta tütüncü esnafı 1723’te bir lonca dahi kurmuştu. Tütüncü esnafı arasında çubukçular, lüleciler ve ağızlıkçılar da etmekteydi. XVII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde tütün içmek moda haline gelmiş ve pipo kullanımı da yaygınlaşmıştı (Yılmaz, 2012). Avrupa ve Batı Afrika pipo yapım gelenekleri Osmanlı’ya da sirayet etmişti. Türk tütünü gibi “Türk” pipoları da “parlak ve güzel” olarak anılan özel mamuller olarak ortaya çıkmıştır. Hatta bu pipolar daha sonra daha süslü-sanatsal bir mahiyet kazanmıştı. Sonraki yıllarda Türk pipolarındaki damgalar ve süslemeler araştırmacılar için dikkate değer bir konu olmuştur (Kladchenko, 2023).

Şemdinli’de üretilen tütün miktarı (1875 yılı kayıtlarına göre) senelik yaklaşık 3 yük 50 bin kıyyeydi. Üretilen tütünün neredeyse tamamı İran’da tüketilmek üzere İranlı tüccarlara satılmaktaydı (BOA, ŞD, 563/2-4). Reji idaresi kuruluncaya kadar Osmanlı yönetimi tütünün Şemdinli’nin en önemli geçim kaynağı olduğu bilinciyle tütün tüccarına esnek bir tavır sergilemişti. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti XIX. yüzyıl itibarıyla Galata bankerlerinden ve yabancılardan aldığı borçları ödeyemeyince borçların ödenmesi için Duyun-ı Umûmiye İdaresi’nin teşkil edilmesine karar verilmişti (Karaçor et al., 2019). Duyun-ı Umûmiye İdaresi de tütün öşrünü 27 Mayıs 1883’te kurulan Müşterekülmenfaa Reji Şirketi’ne devretmişti (Küçük ve Ertüzün, 1994). Tütün ticareti ve tüccarları için Reji idaresinin kurulması da önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Reji idaresi kurulduktan sonra tütün tüccarı kendisine sağlanan rahat ticaret ortamını kaybetmiş ve daha baskıcı bir yapı ile karşı karşıya kalmıştı. Buna karşın Reji idaresi bölgelerin kendine has koşullarını dikkate almayarak ülke sathında genel bir uygulamayı sürdürmüştü. Diğer taraftan Şemdinli tütününden kayda değer bir gelir elde edemediğinden buradaki üretici ve tüccarı da nispeten ihmal etmişti (BOA, DH.İD, 148/13-3-7). Şemdinli’de bir Reji memuriyeti teşkil edilmediği gibi (BOA, DH.İD, 148/13-56); bölgenin uzaklığı da gerekçe gösterilerek buraya farklı bir idare tarzı tesis edilmesinin de suiistimallere sebep olacağı belirtilmişti” (BOA, DH.İD, 148/13-10). Ancak tüccarlar Şemdinli tütününün neredeyse tamamının İran’a ihraç ettiğinden genel uygulamalar tütün üretici ve tüccarının büyük güçlükler yaşamasına sebep olmuştu.

Hakkari Valisi Ethem Bey, Dahiliye Nezaretine 18 Ekim 1885’de yazdığı tahriratta, Şemdinli kazası ahalisinin şikayetlerini dikkate alarak, Reji idaresi tarafından satın almanın geciktirildiğini ve bu idarenin tütünü ambarlarda bekleterek ihraç edilmesine engel olduğunu bildirmişti. Şemdinli tütünleri ancak İran’da sarf olunan bir mahsuldü ve bu anlamda Reji’nin işine pek de yaramadığından Reji’nin satın almak yolunu izlemediğini belirtmişti. Buna göre ahali zarar etmekteydi. Ahalinin tütünden başka bir geçim kaynakları bulunmadığından daha önce uygulandığı gibi bargir yüküne yirmişer, merkep

yüküne onar kuruş müruriye alınmasına tekrar müsaade edilmesi talep edilmişti. Vali bey bu durumun acilen düzeltilmesi gereğini nezarete arz etmişti (BOA, DH.ŞFR, 127/30).

Reji'nin bölgenin koşullarını dikkate almaması, tütünün önceden olduğu gibi İran'a kolayca ihracına da engel olmaktaydı. Bu durum aslında Reji'nin dolayısıyla maliyenin de kaybı anlamına gelmekteydi. Bununla ilgili bir örnek Van Valisi'nin 1913 yılının kasım ayında Şemdinli'yi ziyaret ettiğini gösteren 20 Kasım tarihli mahzardır (çok imzalı dilekçe). Altında yirmi iki muhtarın imza ve mührü bulunan bu belgede valiye çeşitli talepler iletilmiştir. Bunlar arasında konu ile ilgili olarak, İran'a tütün ihracına Reji'nin engel olmaması, İran ile olan ticarî münasebetler dolayısıyla Urumiye yolunun bir an evvel yapılmasının talep edilmesi vardı (BOA, DH.İD, 148/13-28). Van Valisi Tahsin Bey'in 26 Kasım 1913'te Dahiliye Nezaretine gönderdiği tahriratına göre, Reji'nin müdahalesi ve müruriye resmi olmazsa tütün doğrudan İran'a gidebilecekti ki 10 saat mesafedeki Urumiye'de Şemdinli tütününden 3-4 kat daha fazla kazanç sağlanabilirdi. Çünkü İran'da 60 tüküne satılan tütün dâhilde ancak 15 tüküne satılabilmekteydi. Müruriye resmi lağvedilirse İran'da daha fazla fiyata satılan tütünden daha fazla kâr edilebilecek ve bu sayede alınmayan müruriye resmi yerine öşürden alınabilen fazla ile eksik kalan miktar telafi edilebilecekti (BOA, DH.İD, 148/13-20).

Reji idaresinden kaynaklanan sorunlar daha çok vergi ile ilgili olduğundan bu konunun ayrıntıları bir sonraki başlıkta daha ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Diğer taraftan Şemdinli tütününün İran'a ihracı ile ilgili olarak tüccarlar İran kaynaklı sorunlarla da karşılaşmaktaydı. Bunlar İran'daki farklı vergi uygulamaları, satılan ürünün tahsilatını yapamama ve tüccarların maruz kaldıkları kötü muamelelerdi. Bu bahisler arşiv belgelerine de aşağıdaki gibi yansımıştır.

10 Şubat 1902 tarihli tahriratta, İran'ın Urumiye nahiyelerinden Ağakeş adında bir tüccarın Şemdinli'den tütün aldığı ama ödemesi gereken miktarın 1.750 lirasını ödemediği anlaşılıyor. Borcun ödenmemesine İranlı tüccarın Şemdinli'deki Şeyh Sıddık Efendi'den işkence görmesi gerekçe gösterilmişti. Bu durum mahkemeye intikal edince İran Karperdazı (İran temsilcisi-elçi) ile yapılan görüşmelerde alınan malumatla yeniden bir mahkeme'i nizamiye ile sorunun çözülmesi talebi Van Valisi Tahir Bey tarafından Yıldız Sarayı'na yazılmıştı (BOA, Y.MTV, 226/5).

Türkiye'den İran'a giden tütünlerden İran hükümetince daha önce uygulandığı gibi %5 gümrük vergisi alması beklenirken %10 vergi alması ile birlikte Osmanlı tüccarlarının mallarına haciz konulması tüccarları 3 bin Lira kadar zarara uğratılmıştı. Van Valisi Tahir Bey, 26 Mayıs 1903 tarihinde Dâhiliye Nezaretine (BOA, TMIK.M, 145/18-1) ve 31 Mayıs tarihinde de Tesrî-i Muamelat Komisyonuna bildirerek İran hükümeti nezdinde teşebbüse geçilmesi talebinde bulunmuştu (BOA, TMIK.M, 145/18-4).

İran'a ihraç edilen tütünler ile ilgili bir sorun da yurtdışında tüccarların karşılaştıkları kötü muameleydi. Orada karşılaşılan sorunların çözümü için muhatap ülkenin ilgili makamları, elçilikler ile birlikte sadaret, Hariciye Nezareti ve Valilik devreye girdiğinden süre uzamakta ve tüccarın zararı da gecikmeyle doğru orantılı olarak artmaktaydı. Buna örnek olarak 1904 yılında Mehmed Bey'in Şemdinli'de satın aldığı tütünü İran'da satmak üzere gittiğinde kendisinin tutuklanması ve mallarının müsadere edilmesi olmuştu (BOA, BEO, 2278/170792; BOA, BEO, 2298/172334.). Benzer bir olayda da Abdullah ve arkadaşları karşılaşmış, bahsedildiği gibi yazışmalar uzayınca sonuç alınamamış tüccar, 150 Lira rüşvet vererek serbest kalmıştı. Ayrıca malları 6 ay gibi uzun bir süre alıkonulmuştu (BOA, BEO, 2322/174144).

Ayrıca İran ile olan yoğun ilişkiler tütün ticareti ile sınırlı kalmamıştı. Şemdinli'de ahali için yeterli gıda maddesi üretilemediğinden dolayı ihtiyaç duyulan gıda maddelerinin dışardan getirilmesi gerekiyordu. Şemdinli'nin arazi yapısı ve diğer dâhili vilayet ve sancak merkezlerine uzak olması sebebiyle gıda maddeleri İran'dan getirilmekteydi. Tütünün İran'a ihraç edilmesinden dolayı tütün tüccarları malları satın ihtiyaç duyulan gıda maddelerini satın alarak geri dönmekteydi. Özellikle kış mevsiminde bu uygulama yaygındı. Ancak İran memurları zaman zaman İran'dan alınan gıda maddelerinin dışarıya çıkarılmasına engel olmaktaydılar. Gıda maddelerinin teminine engel olması Şemdinli ahalesinin geçimini müşkül hale getirmekteydi. Böyle bir zorlukla karşılaşan tüccarların

hükümet nezdindeki talepleri bu sorunun İran hükümetiyle yazışarak çözülmesi yolundaydı (BOA, HR.İM, 86/8).

Şemdinli’de tütünün vergilendirilmesi

Bahsedildiği üzere başlangıçta tartışma ve yasaklamalara rağmen tütün kullanımının önü alınamamış ve ticareti geliştikçe Osmanlı hazinesi için de dikkate değer bir hale gelmişti. Padişah II. Süleyman döneminde (1687-1691) 1687 yılından itibaren okkasından 3 para vergi alınmaya başlanmıştır. 1688 yılında mali sistemde “duhan resmi” adıyla tütün vergisi yürürlüğe girmiş; 1689’da “hamr-u arak ve resm-i duha” adıyla tahsil edilmişti. Vergi miktarı tütün cinslerine göre artarak devam etmiş, 1695 yılına gelindiğinde bazı tütün türlerinde okka başına alınan vergi 20 parayı bulmuştu. Bu uygulamalar artık hazineye gelir sağlayan tütünün öneminin arttığını da göstermektedir (Bozpinar ve Teoman, 2023). Ayrıca tütünün yasaklandığı dönemlerde tütün kaçakçılığı da başlamıştı. Satışının serbest bırakıldığı 1649 yılı itibarıyla tütün üretim ve ticareti serbest bırakıldığı süre kaçakçılık duraklamıştı. Ancak vergiye tabi tutulunca tütün kaçakçılığı yeniden başlamıştı (Altunsoy, 2022). İlerleyen yıllarda esas olarak tütünden alınan vergi öşür olmuştur. Aynî ve nakdî olarak ödenen öşür, yıllara göre oranı değişse de XIX. yüzyılın ortalarından itibaren %10 oranında tahsil edilmişti (Yılmaz, 2005).

Osmanlı Devleti’nde ticareti yapılan malların hem ülkeye girişinden hem de ülkeden çıkışından gümrük vergisi alınmaktaydı ki tütün ile ilgili diğer vergiler gümrük vergileri olmuştur. Girişte “amediyeye”, çıkışta ise “reftiye” gümrük vergileri olarak alınırdı. Bunların yanında transit gümrük vergisi de “müruriye”ydi (Kütükoğlu, 1996).

XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde gitgide tüketimi artan tütünün vergilendirilmesi ile ilgili raporlar hazırlanmış ve tüketimi çok yüksek olmasına rağmen alınan vergilerin bütçe içerisindeki payının çok düşük kaldığı değerlendirilmişti. 1 Ocak 1862 yılında yapılan düzenlemeyle yabancı tüccarların dışardan barut, tuz, tütün ve tütünden üretilen mamulleri getirmesi yasaklanmış, tütünden kaynaklanan vergileri arttırılmıştır (Yapıştıran, 2013). 1862 yılında tütün alım satımı ile ilgili yeni bir kanuni düzenlemeye gidilmişti (Düster, 1289).

Bu yeni düzenlemenin en önemli sebebi, Amerikan iç savaşının etkisiyle Osmanlı topraklarında üretilen tütüne talebin artmasıydı. Bir diğer sebep de Avrupa devletleriyle ticarî anlaşmaların yapılmış olmasıydı. Bu süreçte tütün ithalâtı yasaklanmış ve tütünden tahsil edilen gümrük vergisi (%8) ise kaldırılmıştı. Bu kararlar Osmanlı Devletinde, tütünün vergilendirilmesi ile ilgili dönüm noktası olmuş; Duhan Nazırlığı kurulmuş ve müruriye resmi denilen vergi yürürlüğe girmiştir. Buna göre ülkede yetiştirilen tütünlerin bir yerden başka bir yere nakli halinde okka başına 12 kuruş müruriye resmi alınmaya başlanılmıştır. Ayrıca ister Osmanlı ister yabancı tebaadan olsun bütün tütün ve tütün mamullerini satan bayiler, satış fiyatının %30’u oranındaki beyi’ye resmi adıyla bir vergiyi ödemekle mükellef hale gelmişlerdi (Bozpinar ve Teoman, 2023). Vergi toplanmasında uygulanan yöntemin kaçakçılığa imkân vermesi sebebiyle iltizam usulünün kaldırılması ve vergilerin devlet memurları ile tahsil edilmesi yoluna gidilmişti (Yapıştıran, 2013).

Duhan vergisinin tahsilatı Şemdinli ve civarında hoş karşılanmamıştı. Şöyle ki: 3 Ocak 1863 tarihli şukkaya göre Hakkari sancağına bağlı Şemdinli kazasında ahalinin duhan memurunu tanımadıkları, isyan ve serkeşane tavır sergiledikleri Van ve Hakkari Mutasarrıflığı tarafından ifade edilmişti. Yeni uygulamaya konulan duhan usulünün tatbikinde zorluk çıkardıkları için sorumluların tedip edilebilmesi için askerî kuvvet talep edilmişti. Ancak buradaki olayların güzellikle yatıştırılmasının daha uygun olacağı hakkında sadareten görüş bildirilmişti (BOA. A.MKT.MHM, 252/64).

Şemdinli ahali aylar geçmesine rağmen duhan rüsümünü ödeme konusunda direnmeye devam etmişti. Erzurum vilayetinden yazılan tahrirata göre Şemdinli’nin İran hududuna yakın olması bu sorunu çözmeyi daha da güçleştirmişti. Çünkü ahali vergi konusunda sıkıştırıldığında İran’a firar etmekteydi. Kendilerince vergiden kaçmanın kolay bir yolu bulunduğundan hükümetin bu havalıyı idare etmesi zorlaştığı gibi şımarıklığa da sebep olmaktadır. Sorunun tamamen kalıcı olarak çözülmesi için cebrî

kuvvet kullanılması gerektiği bildirilmişti. Ancak burada başka bir hesabı da yapmak gerekiyordu. Tahsil edilecek vergi, düzeni sağlamak üzere görevlendirilecek askerlerin masrafını dahi karşılayacak miktarda değildi. Ayrıca tütün ziraatçısına baskı arttırılınca hem bölgenin geçimine engel olunacak ve ahali büyük zarar görecekti hem de böyle bir durumda ahali isyan ederek hükümete karşı silah dahi kullanmaktan çekinmeyecekti. Bu sorun devam ettikçe fenalıkların önü kesilemeyeceği gibi uygunsuzlukların civar mahallere de sirayet edeceği de bildirilmişti (16 Haziran 1863) (BOA, MVL, 651/73). Yine 1863 yılının ekim ayında duhan resminin tahsilatına karşı muhalefetle karşılaşınca Sadareten, Erzurum Valiliği, Van ve Hakkari mutasarrıflıkları ile IV. Ordu Müşirliğine, gerektiğinde müdahale ederek devlet nizamının istisnasız her mahalde uygulanması gerektiği bildirilmişti (BOA, A.MKT.MHM, 280/81).

1873 yılına gelindiğinde tütün ve tütün ürünlerinde bandrol uygulamasına geçilmiştir. Buna göre tütün tarımı (miktarı, satışı ve fabrikada işlenmesi esaslara bağlanarak) serbest bırakılmış, tütün tekeli Rusûmât Emanetine bağlanarak paketlerin üstünde devlete ait olduğunu gösteren bandrol bulundurulması zorunlu hale getirilmişti. Ayrıca her kıyye tütün için 3 kuruş müruriye vergisi konulmuştu (Öztürk, 2023; Demir, 2019).

Şemdinli’de tütün tekeli ve vergi tahsilatına karşı bir memnuniyetsizlik oluşmuş bu durum ahalinin zaman zaman isyan etmesine, bazı zamanlarda kendi aralarında tartışma ve kavgalara da sebep olmaktadır. Böyle zamanlarda büyüyen kargaşa ve bozulan asayişe karşı düzeni sağlamak ve isyanları bastırmak üzere yerel şeyhlerden de destek alınmaktaydı. 1873 yılında böyle bir isyana karşı Şeyh Salih Efendi 1.000 kadar müridiyle isyanı bastırmıştı. Buna karşılık Van ve Hakkari Mutasarrıfı, “böylesine müstesna bir mahalde bin kadar asker ikâme olunmuşçasına” ifadesiyle kendisine teşekkür etmişti (BOA. A.MKT.MHM, 271/3-3).

Van mutasarrıflığından 16 Eylül 1875 tarihli telgrafla bildirildiği üzere, duhanlarının sayımı ve vergilendirilmesinde diğer vergilerin tahsilatında olduğu gibi Nasturiler ve Heriki aşireti güçlük çıkarmaktaydı. Adı geçenlere otuz yıl öncesinden beri uygulanan cüzi oranlara rağmen tahakkuk eden meblağlar ödenmemiş ve biriken 3 milyon kuruştan fazla verginin tahsil edilebilmesi için askeri müdahale bekleniyordu (BOA. A.MKT.MHM, 480/66-3; BOA, ŞD, 563/3).

Şemdinli Nahiyesi Müdürlüğünden Gevar Kaymakamlığına, vergi tahsilatı ve kaydına muhalefet edenlerin serkeşlikleri kendilerine kaldıkça gün be gün ifsat ve cesaretlerinin artmasına sebep olacağı bildirilmişti. Bunlara bir kere gereken cezanın verilmesi, bir an evvel terbiyelerine bakılması acilen talep edilmekteydi. Çünkü birkaç güne kadar tütünleri toplayıp İran’a satmak üzere hareket edilecekleri biliniyordu. Bunun engellenmesi için de 5-6 neferin yeterli olmayacağı da eklenmişti (BOA, ŞD, 563/2).

Şemdinli ve Heriki nahiyelerinin tütünlerinin toplamı senelik tahminen 3 yük 50 bin kıyye olmakla birlikte bunun yarısı 1 yük 75 bin kıyyeydi. Şeyh Abdullah bunun yarısının sahibiydi. Geri kalanı da ahalden aşağı fiyata satın aldığı gibi İran tüccarına satmaktaydı. Adı geçen Şeyh bunun yanında rüsumat memurlarının vergi kaydı yapmasına da engel olmaktadır. Bölgede güçlü olduğundan bu kişiye el çektirmek de mümkün olamamış ve ahaliye de tütün konusunda zulmettiği ve gereğinin yapılması talep edilmişti (12 Ekim 1875) (BOA, ŞD, 563/4).

Şura-yı Devletten Rüsumat Emanetine, bahsi geçen hususlardan daha önce haberdar olduğu belirtilmişti. Müruriye resmi üç kuruşa düşürülmüş ve bu az miktar bile ortaklarından alındığı gibi nakledilen duhanların ziraatçilerce naklinden de resim alınmamıştı. Böylelikle üretici güçlük ve müşkülattan kurtarılmıştı. Bu sayede hem tütünün tarlada sayımı ve kaydı yapılabilmiş hem de bir düzen sağlanmıştı. Ayrıca üreticiden vergi alınmasının yanında fabrikalara gönderilenler türlerine göre ayrılarak bandrol vasıtasıyla fabrikacılardan sarfiyat resmi alınacağı da ziraatçılara bildirilmek suretiyle her hâlükârda iyi muamele edilmesi yoluna gidilmişti. Daha önce ahalinin daire’i itaate alınmadığı şikâyetleri dikkate alındığında aslında süreç iyi takip edildiğinde sorunun çözüleceği bildirilmişti. Daha önce tahsil edilmediği bildirilen rüsumların aslında pek çoğunun alındığı ve fukara ahalinin bahsedildiği kadar itaatsiz davranmadığı da eklenmişti. Yani layıkıyla muamele edildiğinde devlet nizamının sağlanmasına ahalinin de olumlu karşılık verdiği bildirilmişti. Yukarıdaki mesele Şura-yı Devlette ele alınmış ve bu meselenin cebri kuvvet kullanacak derecede bir sorun olmayıp sadece sorun çıkarıcılarla

ilgili gerekli tahkikatın yapılarak neticenin bildirilmesi karar alınmıştı (BOA. A.MKT.MHM, 480/66-19).

12 Mart 1877 tarihli Van sancağı idarî meclisinden gönderilmiş olan bir diğer mazbata suretine göre Erzurum Rüsûmat idaresine dâhil olan Şemdinli nahiyesinde, Heriki aşireti ve Çölemerik'te bulunan Nastûriler duhan tahriri ve vergi tahsilatında güçlük çıkarmaya devam etmekteydi. Genel olarak Şemdinli ahalisi, diğerleri kadar zorluk çıkarmamış olsalar da bunlara bir bütün olarak yaklaşılması gerektiği Postnişin Abdullah Efendi'nin de desteğiyle Gevar kaymakamlığına ve Şemdinli müdürlüğüne defalarca yazılmıştı. İki yıl önce olduğu gibi gecikme olmaksızın cebri kuvvet kullanılması gerektiği arz edilmişti (BOA. A.MKT.MHM, 480/66-5).

Tütün vergileri Maliye Nezaretinin teşkilinden sonra Maliye Nazırlığına (1840), 1861 yılında Rüsûmat Emanetine bağlanmıştı. Daha sonra Osmanlı Devlet borçlarının düzenlenmesi amacıyla 1879 yılında kurulan Rusûmât-ı Sitte ve son olarak 1881'de Duyûn-ı Umûmiye idaresi altına girmişti (Çelik, 2022; Yılmaz, 2012). Duyûn-ı Umûmiye için planlanan gelirler içinde en önemlisi tütün gelirleriydi. Bu yeni uygulamalarla tütün geliri de artış göstermişti. Rusûmât-ı Sitte idaresinde tütünden yarım milyon liradan fazla gelir elde edilmiş, Duyûn-ı Umûmiye ise bir yıldan az sürede bu miktarı %8 arttırmıştı. Durum böyle olunca daha iyi bir idareyle daha fazla kar edilebileceği düşüncesiyle Reji şirketi kurularak tütün inhisarını devraldı (Altunsoy, 2022).

Reji ile birlikte tütünün üretilmesi, işlenmesi, depolanması, pazarlanması ve ardından tüketimi, bu şirketin kurucuları olan Osmanlı Bankası, Bleichroder Bankası (Alman) ve Credit Anstalt (Avusturyalı) gruplarının denetimine girmiştir. Tütün üreticileri Reji'nin faaliyete geçmesi ile birlikte birdenbire kendilerini, daha katı kural ve uygulamalarla vergi toplayan geçim kaynaklarını denetleyen yabancı bir şirkete karşı sorumlu bulmuştu (Diğiroğlu, 2014). Böylelikle Reji, tütünün üretimi ve fiyatlandırmasında tekel olmuştu. Bu durum tütüne genellikle düşük fiyat verip yüksek fiyatla satan Reji'ye bakış açısını olumsuz yönde etkilemişti. Ruhsatname konusunda zorluk çıkarılması, üreticiye yeterli ambar ve depo tesis edilmemesi ve kalitesiz ürün satışı Reji'nin diğer menfi uygulamalarıydı (Altunsoy, 2022). Tütün tekelinin Reji'ye geçmesinden sonra daha önce hiç görülmemiş seviyede kaçakçılık faaliyeti gözlenmeye başlanmış ve hayatını idame ettirmek isteyen üreticiler için kaçakçılık adeta bir zorunluluk halini almıştı (Bozpinar ve Teoman, 2023).

Reji idaresinin tütün üreticisi ve tüccarı üzerindeki baskı ve denetimi de artmıştı. Tütün üzerinde neredeyse tüm yetkileri eline almasına rağmen Reji'nin ihmalkar tavrı ve bölgenin özel durumlarını dikkate almaması Şemdinli'de önemli sorunları da beraberinde getirmişti. Hakkari Valisi Ethem Bey, Dahiliye Nezaretine 18 Ekim 1885'te yazdığı tahriratta, Şemdinli kazası ahalisi tütünlerinin Reji idaresi tarafından satın alınmasının geciktirildiğini ve ambarlarda bekleterek ihraç edilmesine engel olduğunu bildirmişti. Bu yazıya göre Şemdinli tütünleri ancak İran'da sarf olunan bir mahsuldü ve bu anlamda Reji'nin işine pek de yaramadığından Reji'nin satın almak yolunu izlemediği belirtilmişti. İran'da Şemdinli tütününün kıyyesi 4 ila 8 kuruş arasında satılmaktaydı. Ancak idare her kıyyesi için 8 kuruş müruriye istemekteydi. Buna göre ahali zarar etmekteydi. Ahalinin tütünden başka bir geçim kaynağı bulunmadığından daha önce uygulandığı gibi bargir yüküne (102,5-141 kg.) yirmişer, merkep yüküne (60-80 kg.) onar kuruş müruriye alınmasına tekrar müsaade edilmesi talep edilmişti. Vali bey bu durumun acilen düzeltilmesi talebinde bulunmuştu (BOA, DH.ŞFR, 127/30).

Yüksek vergi uygulaması devam ettirilince, Hakkari valiliğinden Maliye Nezaretine de zaten İran'da kıyyesi 4 ila 8 kuruş arasında satılan tütünden kıyyesine 8 müruriye resmi istenmesinin ahaliyi perişan edeceği bildirilmişti. Buna karşın Hakkari vilayet meclis idaresi en azından bir bargir yükünden yirmişer, merkep yükünden onar kuruş vergi alınmasını talep etmişti (15 Haziran 1886) (BOA, DH.MKT, 1351/6).

Dahiliye Nezaretinden Van vilayetine yazılan 30 Ağustos 1913 tarihli tahrirata göre tütünün her 32 kıyyesinden bir lira alınmak üzere beş yüz lira duhan müruriye resmi ile iltizama verilmekteydi. Toplam duhan resmi ise 2 bin lira idi. Ancak Sirta adlı mültezim, kendisi için 6 Mecidiye daha vergi ekleyerek toplamaktaydı. Bu durum kendi haddini aştığını gösterdiği gibi tütün üretimine de zarar

vermekteydi. Buna karşın İngiliz tebasından birinin daha fazla bedel vererek iltizam teşebbüsünde bulunduğu da bilindiğinden, üreticiyi zor durumda bırakan ve kamu zararına sebep olan Sirta ve önereceği kimselere müruriye resminin ihale edilmemesi Seyyid Abdülkadir Efendi tarafından bildirilmişti (BOA, DH.İD, 54/63-1).

Van Valisi Tahsin Bey, 26 Eylül 1913 tarihli telgrafında Dâhiliye Nezaretine, tütün müruriyesinin affını; buna imkan yoksa 1.200 Lira peşin ve 1.000 Lirası 3 ay sonra ödenmek şartıyla geçen seneki bedelle ihale edilmesini Şemdinli kazasındaki 30 karyenin ihtiyar heyeti tarafından talep edildiğini bildirmişti. Vali Bey bu müracaattan önce kendisinin de durumu açıklayarak kararın acilen bildirilmesini istemişti. Ona göre bu konunun çözülmesi büyük önem arz etmekteydi. Dahiliye Nezaretinden 26 Ekim 1913'te verilen cevapta da tütün müruriyesinin peşin olmak şartıyla geçen seneki bedelle ihtiyar heyetine ihale edilmesinin Reji Genel Müdürlüğünden mahalli Reji idaresine tebliğ kılındığını bildirmişti (BOA.DH.İD, 196/3-1).

Van Valisi Tahsin Bey, Dâhiliye Nezaretine 4 Ekim 1913 tarihli tahriratla Şemdinli ve Gevar kazalarının tütün müruriyesinden büyük zararlar gördüğünü bildirmişti. Buna göre önceki yıllarda 2-3 yüz liraya tekabül eden bu vergi, Seyyid Taha ve Şeyh Abdülkadir arasındaki rekabetten dolayı 2 bin liraya kadar çıkmıştı. Böylelikle iki kişi kazanacak diye ahali mahvolmuştu. Vali Bey, bu sıkıntıyı yaşamamak için verginin artık ahalinin kendilerine ihale edilmesini dilediğini; ayrıca daha önce Meclis-i Mebusan'da Cavid Bey'in bir konuşmasında söz konusu verginin af edilebileceğini duyduğunu da ekleyerek, Şeyh Abdülkadir'in gelirlerinden mahrum kalacağı için buna engel olduğunu da belirtmişti. Yine Seyyid Taha'nın kazandığı bu para ile Osmanlı idaresine karşı silah dahi kullandığını, bu vergi kaldırılırsa iki kaza ahalisinin hükümete sadakatının ve hizmetinin artacağını, bir senedir devam eden cinayetler ve bunları önlemek için görevlendirilen müfrezenin masrafından da kurtulabileceğini eklemişti (BOA, DH.İD, 148/13-3-5). Bu bahislerden hareketle müzayedeyi tehir ettirdiğini, söz konusu vergi affı mümkün olamayacaksa en azından Reji tarafından emaneten idaresi emrine verilmesini beklediğini bildirmişti (BOA, DH.İD, 148/13-3). Duhan müruriye resminin affına gerekçe olarak da Tunus, Sisam, Rumeli-i Şarkî, Mora gibi yerlere ihraç edilen tütünlerden alınan reftiye'nin tenzili gösterilmişti (BOA, DH.İD, 148/13-3-1).

Maliye Nazırı Cavid Bey tarafından 7 Ekim 1913'te (yukarıdaki 4 Ekim 1913 tarihli tahrirata) verilen cevap dikkate alındığında tütünde bandrol usulü Bağdat, Basra ve Musul vilayetleriyle Mardin sancağında ve Van vilayeti dahilinde Şemdinli kazasında uygulanamadığından ötürü dahili tüketim için buralarda eskiden olduğu gibi müruriye resminin alınmasıyla yetinilmişti. Ancak Reji şirketinin tesis edilmesinden sonra Reji şartnamesinin 11. Maddesi hükmü uyarınca tütün imali ve alışverişi konusunda hak sahibi kılınan Reji idaresi Cebel-i Lübnan ve Girit haricindeki yerlerde müruriye resmini toplamaya devam etmiştir. Ülke dâhilinde sarf olunan tütünlerin her kilosundan alınan müruriye resmi 5 kuruştan ibaretti. İran, Mısır, Sisam ve Tunus'a ihraç edilen tütünden alınan vergi reftiye resmidir ve müruriye resmi ile münasebeti yoktu. Bunların yanında Şemdinli kazasından gelen tütün aşarı ile müruriye resminin müzayedesi hakkındaki şikâyet ve talep yazısı üzerine bu resimlerin ahaliye ihale edilmesi Hazine tarafından uygun görüldüğü gibi konu Reji idaresine de yazılmıştı. Ancak Reji komiserliğinden alınan cevap tezkiresinde, vergi tahsilatının usul dairesince yapıldığı aykırı bir durum olmadığı cevabı alınmıştı. Diğer taraftan mültezimlerin yolsuzluk yaptıkları anlaşılmış olduğundan ve Reji idaresinin buradan her sene elde ettiği gelirin ehemmiyetsiz bir tutar olmasından dolayı aşar ve müruriye resminin önceki yıllarda yapıldığı gibi teslis ve tahmis suretiyle tahsil etmesi umulduğu Reji komiserliğine yazılmıştı (BOA, DH.İD, 148/13-3-7).

Maliye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine yukarıdaki talepler 13 Ekim 1914 tarihli yazıyla bildirildiği gibi Şemdinli'de bir Reji memuriyeti tesis edilmedikçe sorunların devam edeceği belirtilmişti. Belgede ayrıca mültezim şeyhlerin tütün üreten ahaliyi zarara uğratmasının önüne geçilebilmesi için en azından bir önceki sene gibi vergilerin muhtarlar veya diğer taliplilerine peşin bedelle ihale edilmesi talebinde bulunmuştu (BOA, DH.İD, 148/13-56).

Van vilayetinden Dahiliye Nezaretine yazılan tahriratta ise Şemdinli'de üretilen tarım ürünlerinden alınacak öşür ile ilgili olarak toplanacak tutarın toplamda pek kayda değer olmamasına

rağmen vergi affı sağlanırsa tarım alanlarının artması gibi bir fayda sağlayacağını, tütünden alınan müruriye resminin lağvedilmesi ile toplamda az bir miktar olan vergi burada af edilirse Şemdinli ve civar ahalisinin zira'i hayatı ve geçimine büyük katkısı olacağını bildirilmişti (BOA, DH.İD, 148/13-30).

Vali Tahsin Bey'in ifadesine göre müruriye resmi olmazsa tütünün doğrudan İran'a gidebilecekti. 10 saat mesafedeki Urumiye'de Şemdinli tütününü 3-4 kat daha fazla kazanç sağlayabilirdi. İran'da 60 tümene satılan tütün dâhilde ancak 15 tümene satılabilmekteydi. Müruriye resmi lağvedilirse İran'da daha fazla fiyata satılan tütünden daha fazla kâr edilebilecek ve bu sayede alınmayan müruriye resmi yerine öşür miktarı artarak eksik kalan kısım telafi edebilecekti (BOA, DH.İD, 148/13-20). Van Valisi Tahsin Bey 30 Kasım'da ayrıca vergi affı gelmedikçe Şemdinli tütün üreticilerinin müruriye resmini peşin ödeme konusunda zor durumda ve çaresiz kaldıklarını bildirmişti. Bununla birlikte bu güçlüğü devam etmesi durumunda tütünlerin vergi ödemeksizin kaçak yollarla İran'a çıkarılmasına da sebep olacağını eklemiştir (BOA, DH.İD, 148/13-24).

Maliye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine gönderilmiş olan 23 Aralık 1913 tarihli tezkirede, İran hudut kapılarında mültezimlerin adeta "kat'i tarık" yani yol kesicilik yaptıkları belirtilmiştir. Buna göre İran'a gönderilen tütünlerden müruriye resmi adı altında mültezim adamlarının fazladan tahsilat yaptıkları şikayetleri alınmaktaydı. Aslında Mısır ve İran'a ihraç edilen yüksek kalite boğça türü dışında kalan âdi tütünlerden reftiye alınmaması Meclis-i Mebusan tarafından kararlaştırılmıştı. Hatta Reji ve Duyûn-ı Umûmiye idareleri hesabına bu muafiyetten dolayı senelik 40-50 bin lira indirim de sağlanmıştı. Buna rağmen Şemdinli ve Gevar kazalarından İran'a ihraç edilen tütünlerden mültezim adamlarınca resim tahsilatına devam edilmekteydi. Maliye Nezareti tarafından bu kanunsuz tahsilatı gerçekleştirenler ve buna göz yumanlar hakkında kanunî takibat icrası ve bu hukuksuzluğun devam etmesine meydan verilmemesi beklendiği bildirilmişti (BOA, DH.İD, 148/13-36).

Dahili tüketim için tahsis edilmiş olan müruriye resminin tütün üreticisine zarar vermeden tüketiciden tahsil edilmesi kanundu. Reji idaresinden alınan malumata göre dahili tüketim için tütünden her kilo için 5 kuruş müruriye resmi alınmalıydı. Hatta Van vilayetinde öşürden sonra her kiloda 3 kuruş doksant santim oranında olması gerekirken bu miktarın Hakkari'de 2 liraya kadar çıkabildiği anlaşılmıştı. Üreticinin korunması gereğince tüketicilerden, nakliyatçı ve tüccardan alınması beklenen verginin üreticiye yansıtılması ahaliye zulüm anlamına gelmekteydi. Yüksek kalitedeki âlâ ürün olan boğça tütünlerden reftiye alınmasına müsaade edilmişti. Ancak Şemdinli'de boğça türünde tütün üretimi yapılmamaktaydı. Sonuç olarak kanuna aykırı şekilde ahaliiden müruriye resmi alanların kanuni takibata alınması gereği Vilayet'e bildirilmesi gereği Dahiliye Nezaretine bildirilmişti (BOA, DH.İD, 148/13-36).

Vergi konusundaki sorunların çözülememesinin önemli bir sebebi Şemdinli'de bir Reji idaresinin bulunmamasıydı. Bu durumda resimler mültezimlere ihale edilmekte ve onlara keyfi hareket etme fırsatı verilmekteydi (BOA, DH.İD, 148/13-34). Reji de uzaktan idare konusunda şu açıklamayı yapmıştı (5 Kasım 1913):

"...idarece Şemdinan gibi uzak bir kıtaya bir memûr-ı muvakkat izâmı için bile müşkülâta tesâdüf olunmak hasebiyle oralarda şimdiye kadar idarece teşkilât icrâsı mümkün olamadığı gibi havâle-i mezkûreden tedarik edilecek memurlar suret-i cedide tahtı teftişte bulundurulamayarak suistimâlâta meydan verilmiş olacağından herhalde ihale usulünün bu mahzurdan sâlim bulunduğu iş'ar olunmakla..." (BOA, DH.İD, 148/13-10.).

Anlaşılan bu müruriye resmi hakkındaki belirsizlik Reji idaresinin de menfaatineydi. Hakkari mutasarrıfı ve Şemdinli kaymakamının yazışmalarından da anlaşıldığı kadarıyla Şemdinli tütünlerinden alınan müruriye resmi adıyla ve aşar ile birlikte tahsil edilmekteydi. Her sene Reji idaresi tarafından öşürle beraber mültezimlere ihale edilmekteydi. %12 aşardan sonra her kilo tütünden 3 kuruş 90 santim müruriye alınması şart koşulmuştu. Bu resmin lağvı ile ilgili açık bir madde ve geçerlilik tarihi ile ilgili olarak ne mahalli idare ne de Reji, ahaliye kesin bilgi vermemekteydi. Van valisi 1 Aralık 1913 tarihli

telgrafla konu hakkında hem bilgilendirilmek hem de verginin artık verilmemesi ile ilgili bir resmî yazının tarafına verilmesini Dahiliye Nezaretinden talep etmişti (BOA, DH.İD, 148/13-34).

Tartışma ve Sonuç

Tütün, dünya sathında yaygın tarım ve ticareti yapılan bir ürün olması hem de ticari getirisi yüksek olmasından dolayı tarihte önemli bir yere sahip olmuştur. Osmanlı Devleti'nde de geniş alanda tütün tarımı yapılmış ve önemli bir ticari meta ve geçim kaynağı durumuna gelmiştir. Bu öneminden ötürü Osmanlı tütün tarihi ile ilgili araştırmalar yapılmış ve akademik yayımlar yapılmıştır.

Osmanlı topraklarında tütün tarımı yapılan yerlerden biri de Şemdinli olmuştur. Tütün tarihi ile ilgili yapılmış akademik çalışmalar öncelikle sayısal olarak ekim ve hasatın dolayısıyla mali etkisinin daha yüksek olduğu bölgeler hakkında yapılmıştır. Şemdinli'deki tütüncülük faaliyetleri, sayısal olarak ülke ekonomisine etkisi düşük olduğundan pek dikkate alınmamıştır. Ancak sınırdaki stratejik önemi, ahalinin en önemli geçim kaynağı olması ve arşivde konuyla ilgili belgeler. Şemdinlide tütüncülük faaliyetlerinin irdelenmeye değer bir konu olduğunu göstermektedir.

Şemdinli'nin arazi yapısının hayvancılık ve tarımsal üretim için dezavantajlı olması; ticaret yollarına da uzak bir konumda olması ahaliyi tütüncülüğe yöneltmiştir. Bu yönelime etki eden en önemli sebep ise tütünün diğer tarım ürünlerine oranla daha verimli olması ve getirisinin de daha tatmin edici bulunması olmuştur. Zamanla burada tarım ve ticaretin vazgeçilmezi olarak hem çiftçi hem de tüccarlar için en önemli geçim kaynağı durumuna gelmiştir.

Osmanlı topraklarında yetiştirilen tütünler hem tütün bitkisinin türü hem de kurutulması ve kıyılmasında ortaya çıkan tat-aroma farklılıklarından dolayı farklı ülkelere alıcı bulmuştur. Bahsedilen sebepler ve ulaşım imkânlarının, coğrafi yakınlığın da etkisiyle Şemdinli tütünü İran tarafından rağbet görmüş ve neredeyse tamamı buraya ihraç edilmiştir. Burada üretilen tütünü kimi zaman Şemdinli tüccarı İran'a götürerek satmış kimi zaman da İranlı tüccarlar Şemdinli'ye gelerek satın almışlardır. Ancak en önemli geçim kaynağı olmasına rağmen tarımı yaygınlaşmış ancak ticareti, belirli kişi ve aşiretlerin tekeli haline gelmiştir. Bu kişi ve aşiretlerin arasındaki rekabet ve anlaşmazlıklar zaman zaman çatışmaya dönüşmüştür.

Getirisi yüksek bir ürün olarak tütün, vergi gelirlerini de arttırarak devlet bütçesine önemli bir katkı sunmaktaydı. Şemdinli tütününün vergisinin tahsilatına gelince ele aldığımız tarih aralığında tütün çiftçisi ve tüccarlarından vergi tahsilatı yapmak tam anlamıyla mümkün olmamıştır. Bu da Osmanlı merkez ve taşra yöneticilerini meşgul eden bir konu olmuştur. Vergi konusunda tütüncüler sıkıştırıldıklarında merkeze uzak ve sınırda olmayı ayrıca ulaşım güçlüklerini kendi menfaatlerine çevirerek tütünleri vergilendirmeden sınır dışına çıkarmış ve İran'a kaçmışlardır.

Vergi tahsilatında yaşanan problemlerden biri de geçmişten gelen esnek yönetim anlayışı olmuştur. Osmanlı topraklarına katıldığı XVI. yüzyıldan itibaren nispeten daha serbest bir yönetim uygulanan yörede merkezleşme çabaları, asayiş meseleleri ve İran ilişkileriyle de ilişkili olduğu görülmüştür. Öncelikle Şemdinli ahali XIX. yüzyıla kadar kendi kurallarıyla daha serbest bir ortamda yaşamış ancak bu serbestisi elinden alınınca ahali ve devlet ilişkilerinde sorunlar ortaya çıkmıştır. Kaybedilen serbestlik ortamıyla birlikte bölgedeki gelirleri ve nüfuzunu kaybeden şeyh ve aşiret reislerinin de direnç göstermesi ve kışkırtmasıyla vergi tahsilatı istenilen düzeye getirilememiştir. Bununla birlikte vergi tahsilatıyla ortaya çıkan asayiş sorunları ahalinin geçim kaynaklarına da yani tütüncülüğe de zarar vermiş ve ahali büyük maddî zorunluluklarla karşı karşıya kalmıştır. Her ne sebeple olursa olsun merkez ve taşra yöneticileri, ahalinin geçimlerini sağlaması konusunda yanlarında olmuş ve vergi tahsilatı konusunda esnek davranılmıştır.

Vergi tahsilatı ile ilgili sorunların çözümü için merkez ve taşra yöneticileri zaman zaman yöredeki aşiret reisleri ve dini liderlerle işbirliği yapmıştır. Bunlar bazen arabuluculuk görevi üstlenmiş bazen de kendi oluşturdukları silahlı birliklerle ortama dâhil olarak asayişin sağlanmasında katkı sunmuştur. Bu da göstermiştir ki merkezleşme konusu kâğıt üstünde halledilmiş kabul edilse de bölgede hala eski

yöntemlerin devam ettirilmesi bir gereklilik olarak görülmüş ve bunlardan istifade edilmesinden kaçınılmamıştır.

Tütün için hesaplanan vergi miktarı düşük olmasına rağmen ahalinin daire'i itaata alınması yani devlet gücünü ve kurallarını tanıması ve uygulaması amaçlanmıştır. Ancak zaman zaman devletin bölgedeki ihmalleri sebebiyle her sıkıştırıldıklarında şımarık hareketlere devam ederek yereldeki görevlileri endişeye sevk etmiş hatta büyüyen direnişler isyan seviyesine gelmesin diye askerî güç kullanılması dahi düşünülmüştür. Askerî güç kullanıldığına dair bir bilgi yoktur. Ancak zaman zaman ahalinin kendi aralarındaki anlaşmazlıklar birçok kişinin ölümüyle sonuçlanan silahlı çatışmalara dönüşmüştür. Hatta bunlardan bazıları devlet güçlerine karşı silah kullanmaktan çekinmemişlerdir.

Vergi tahsilatı konusunda sürekli sorun çıkaran tütün çiftçi ve tüccarı Reji idaresi gelinceye kadar tutumlarında ısrarcı olmuş ve beklenen adımları atmamıştır. Tüm bu yukarıdaki etkenler düşünüldüğünde Reji idaresi kuruluncaya kadar devletin Şemdinli ahalisine ve özellikle tütün üretici ve tüccarlarına vergi konusunda fazla baskı yapmadığı görülmektedir. Bunun bir sebebi de hükümetin yereldeki temsilcileri olan vali ve mutasarrıfların yazışmalarından anlaşılmaktadır. Buna göre halkın maddi durumu pek de iyi değildir ve esas geçim kaynakları tütündür. Hükümet bu durumu göze alarak ve ahaliyi de devlete karşı ayaklanmasını önlemek için vergi toplamadaki sorunlara çoğunlukla göz yummuştur. Bu yaklaşım ayrıca Şemdinli'nin sınır bölgesinde, Van'ın kalesi kabul edilen stratejik bir noktada olması ve İran'a karşı alınan bir tedbir olarak da görülebilir.

Devletin Şemdinli ahali ve tütün ile geçinenlere karşı yumuşak tavrı Reji idaresinin kurulmasıyla değişmiş, artık ahali daha disiplinli ve duygusalığa yer vermeyen bir muameleyle karşılaşmıştır. Öyle ki bu yeni düzen onların eski tutumlarını devam ettirmekte ısrar etmesine dolayısıyla büyük sorunlar yaşamalarına ve geçimlerinin sekteye uğramasına sebep olmuştur. Rejinin bu sert tavrına karşı bölgedeki devlet yetkilileri halkın yanında olma tutumlarını devam ettirmiş ve tam anlamıyla ahalinin çıkarına olumlu sonuçlanması her zaman mümkün olmasa da merkez de ahalinin taleplerini uygun bularak desteğini ellerinden geldikçe sürdürmüştür.

Reji insanların geçimini hesaba katmadan elde edeceği gelirin peşine düşmüştür. Böylece en önemli gelir kaynağı ile ilgili yaşadıkları sıkıntılar merkeze uzak zorlu bir coğrafyada ve sınırda olan Şemdinli'de İran'a meyli arttırdığı gibi devletle olan ilişkilerinin de bozulmasına sebep olmuştur. Reji idaresi sonrasında tütün ile geçimini sağlayanlar için durum daha da zorlaşmıştır. Yerel yöneticiler bölge halkının en önemli geçim kaynağı olan tütün ile ilgili uygulamalarda daha esnek ve teşvik edici davranmalarına rağmen Reji, uygulamalarıyla bu esnekliğe müsaade etmemiş ve daha zorlayıcı bir tavır sergilemiştir. Anlaşılan Reji idaresi çok da karlı olmayan bu bölgeye yatırım yapmak ve personel çalıştırmaya pek sıcak bakmasa da müdahale etmekten ve işleri güçleştirmekten de geri durmamıştır.

Vergi tahsilatı ile ilgili süreç devletin esnek ve ihmalkâr tavır sergilediği dönemlerde ahalinin de devletle olan ilişkisinde şımarıklığa neden olduğu gibi yine ahalinin bu dönemlerde belirli kişi ve grupların baskısı altında mağdur edilmesine sebep olmuştur. Diğer taraftan yöneticilerin bölgenin ihtiyaçlarını anlayarak daha disiplinli olduğu ve kontrolü ele aldıkları zamanlarda ahalinin de daha itaatkâr bir tutum sergilediği görülmüştür. Öyle ki Reji'nin baskıcı uygulamaları bile istenildiğinde kontrolün ele alınabileceğini göstermiştir. Devlet ve ahali için ortak bir düşman gibi hareket eden Reji idaresi ve uygulamalarına karşı neredeyse birlik olma tavrı geliştirilmiştir.

Beyan ve Açıklamalar

- 1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı:** Birinci Yazar % 100 (Tek yazarlı çalışma).
- 2. Çıkar çatışması:** Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.
- 3. Etik Raporu:** Araştırmamızda herhangi bir canlıya ait veri kullanılmadığından etik kurul onayına gerek yoktur.

-
- 4. Araştırmanın Modeli:** Çalışmamız bir araştırma makalesidir. Burada Şemdinli'deki tütünle ilgili faaliyetler analiz edilmektedir. Osmanlı arşivine dayanan orijinal belgeler ana kaynaklardır. Ulaşabildiğimiz kaynakların verdiği bilgiler kapsamında konu 1863-1914 yılları arasında sınırlandırılmıştır.

References

Archive sources

- Presidency of the Republic of Türkiye Directorate of State Archives, Ottoman Archive (BOA)
- Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO). 2278/170792; 2298/172334; 2322/174144.
- Dahiliye İdare (DH.İD). 148/13; 54/63; 196/3.
- Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT). 1351/6; 36/56.
- Dahiliye Şifre Kalemi (DH.ŞFR). 127/30.
- Hariciye İstanbul Murahhaslığı (HR.İM). 86/8.
- Meclis-i Vala (MVL). 651/73.
- Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (Odası) (A.MKT.MHM). 480/66; 252/64; 280/81; 271/3.
- Şura-yı Devlet (ŞD). 563/22; 563/3.
- Tesri-i Muamelât ve Islahat Komisyonu (TMIK.M). 145/18.
- Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV). 226/5.

Official publications

- Düstur. (1290). 1. Tertip, Vol. 2., Matbaa'î Amire.
- Millet Meclisi. (05.05.1965). *Tutanak Dergisi*. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar>
- Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1977). *Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayii*.
- Van Vilayet Salnamesi. (1315). Birinci Defa, Matbaa'î Vilayet.

Books and articles

- Aksın, A. & Demir, K. (2019). Bitlis ve çevresinde tütün ziraatı (1883-1910). *Tarihî ve kültürel yönleriyle Bitlis*, (vol. II). 499-514.
- Altunsoy, B. (2022). *Osmanlı'da tütün kaçakçılığı rejî kolcuları ve uygulamaları*. Selenge Yayınları.
- Bilir, N., Çakır, B., Dağlı, E., Ergüder, T., & Önder, Z. (2010). *Türkiye'de tütün kontrolü politikaları*. Dünya Sağlık Örgütü Yayını.
- Bozpinar, C. & Teoman, Ö. (2023). History of Ottoman tobacco sector from the perspective of economic mindset. *Fiscaoeconomia*, 7(1), 483-507. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1190164>
- Burns, E. (2007). *The Smoke of the gods*. Temple University Press.
- Çadircı, M. (2013). *Tanzimat döneminde anadolu kentlerinin sosyal ve ekonomik durumu*. TTK Yayınevi.
- Çelik, B. (2022). Osmanlı gümrüklerinde 19. yüzyıl son döneminde yapılan reformlar ve yabancı uzmanlar. *XVIII. Türk Tarih Kongresi (1-5 Eylül 2018) Kongreye Sunulan Bildiriler* (vol. III, Ed. S. Nurdan– M. Özler). 173-211.

- Darkot, B. (1979). Şemdinan. *İA* (vol. XI). MEB Yayını.
- Demir, K. (2019). Tobacco agriculture and Reji company in the period of the ii. meşrutiyet (constituonalism) in the Ottoman press. *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute*, 22(41), 419-446. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.580791>
- Demir, C. & Sönmez, Y. (2021). Socio-economic reflections of tobacco agriculture in the Sinop sanjak (1839-1923). *History Studies*, 13(2), 471-495. <https://doi.org/10.9737/hist.2021.997>
- Dıġıroġlu, F. (2014). A forgotten field in the economy of salonica: Tobacco production and trade, and the regie (1883-1912). *The Journal of Ottoman Studies*, 43, 227-272. <https://doi.org/10.18589/oa.130674>
- Gencer, F. (2011). Alteration of the yurluk-ocaklık system in the process of centralization policies. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30, 75-96. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000484
- Gencer, F. (2015). Some observations about the hakkâri sanjak at the beginning of the 19th century. *Journal of History School (JOHS)*, 23, 409-431. <http://dx.doi.org/10.14225/Joh769>
- Genç, M. (2000). İltizam. *DİA* (vol. XXII). 154-158.
- Ghatak, A., Chaturvedi, P., Paul, P., Agrawal, G. K., Rakwal, R., Kim, S. T., Weckwerth, W., & Gupta, R. (2017). Proteomics survey of solanaceae family: Current status and challenges ahead. *Journal of Proteomics*, 169, 41-57. <https://doi.org/10.1016/j.jprot.2017.05.016>
- Goodman, J. (1994). *Tobacco in history: The cultures of dependence*. Routledge.
- Gökdemir, O. (1993). XIX. yüzyıl sonunda İzmir ve çevresinde tütün kaçakçılığı. *Journal of Modern Turkish History Studies*, 3, 323-333.
- Güneş, M. (2015). *Osmanlı döneminde vilâyet idaresinin esasları*. Kitabevi Yayınları.
- Henningfield, J., Sweanor, D. T., Rose, C. A., & Hilton, M. J. (2024). Smoking. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/smoking-tobacco>
- İpşirli, M. & Uzun, M. İ. (1991). Bahâî Mehmed Efendi. *DİA* (vol. IV). 463-464.
- Kaplan, Y. (2014). Tarihte Hakkari, Şemdinan, Bahdinan ve Nehri. *Uluslararası Seyyid Tâhâ-î Hakkâri Sempozyumu* (24-26 May 2013). 109-130.
- Karabacak, K. (2017). Tobacco agriculture and geographical distribution in Turkey. *Turkish Journal of Geographical Sciences*, 15(1), 27-48. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000179
- Karaçor, Z., Aydın, M., & Kaya, P. H. (2019). Reji tobacco administration as an example of privatization activities in Ottoman Empire. *Nigde Omer Halisdemir University Journal of Social Sciences Institute*, 1(3), 18-28.
- Karagöz, F. G. (2020). The practice of the prohibition of coffeehouses and tobacco consumption in the 17th-century Ottoman Empire in the examples from the register of important affairs and Ayntâb/Antep kadi court. *Hacettepe Law Review*, 2, 494-554. <https://doi.org/10.32957/hacettepehdf.765820>
- Kavak, A. (2016). The positive contributions of nehrî lodge- one of the education centers in anatolia- during Ottoman and Russian. *Bingöl University Journal of Theology Faculty*, 3(6), 103-123.
- Keleş, H. (2009). *Salnamelere göre Van ve Bitlis vilayetlerinde dini sosyal yapı* (unpublished master thesis). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıç, O. (2021). *Doġu serhaddinin kilidi Van*. Van Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları.

Kladchenko, O. V. (2023). "Turkish" tobacco pipes: History of study. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta: Science Journal of Volgograd State University History. Area Studies. International Relations*, 28(5), 213-224. <https://doi.org/10.15688/jvolsu4.2023.5.17>

Küçük, C. & Ertüzün, T. (1994). Düyûn-ı umûmiyye. *DİA* (vol. X). 58-62.

Kütükoğlu, M. (1994). *Osmanlı belgelerinin dili*. Kubbealtı Neşriyat.

Kütükoğlu, M. S. (1996). Gümrük. *DİA* (vol. XIV). 263-268.

Mishra, S. & Mishra, M. B. (2013). Tobacco: Its historical, cultural, oral, and periodontal health association. *Journal of International Society of Preventive & Community Dentistry*, 3(1), 12-13. doi: 10.4103/2231-0762.115708

Ortaylı, İ. (2018). *Tanzimat devrinde Osmanlı mahallî idareleri (1840-1880)*. TTK Yayınları.

Öğün, T. (2010). *Doğu'nun mirlerine son veda: Cizreli İzzeddin Şîr Bey ve isyanı*. Yeditepe Yayınevi.

Öztürk, H. (2023). An evaluation on the Ottoman foreign debt, tobacco and the activities of the regime administration. *Selçuk University The Journal of Social and Technical Researches*, 22(1), 54-71. <https://dx.doi.org/10.59768/sustad.2023.5>

Sadıkoğlu, B. (2021). *Hakkari ilinin beşeri ve ekonomik coğrafyası* (Unpublished PhD Thesis). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı.

Sezen, T. (2006). *Osmanlı yer adları*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını.

Shaw, S. J. & Shaw, E. K. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (vol. II). E Yayınları.

Şemseddin Sami. (1894). *Kâmûsü'l-Âlâm* (vol. IV). Mihran Matbaası.

Şemseddin Sami. (2007). *Kâmûs-ı Türkî*. Çağrı Yayınları.

Şahin, G. & Taşlıgil, N. (2014). Le developpement historique et la dispersion géographique de la cultivation de tabac en Turquie. *Eastern Geographical Review*, 18(30), (2014), 71-102.

Tuncel, M. (1997). Hakkâri, *DİA*, (vol. XV). 205-207.

Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Osmanlı tarihi*, (vol. III. 1. Kısım), TTK Yayınları.

Yapıştıran, C. (2013). *19. yüzyıl ikinci yarısında Bitlis ve tütün* (unpublished master thesis). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldırım, A. (2020). Tobacco agriculture, trading and smoking in 17th century Ottoman geography according to seyahatnâme. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 6(4), 1025-1040. <https://doi.org/10.20322/littera.793649>

Yılmaz, F. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda tütün: Sosyal, siyasî ve ekonomik tahlili (1600-1883)* (unpublished PhD thesis). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Yılmaz, F. (2012). Tütün. *DİA* (vol. XLII). 1-4.